

HEKLER ANTAL LEVELEI FELESÉGÉNEK, KISS ILONÁNAK KONSTANTINÁPOLYBÓL¹

Hekler a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatója volt. Az Intézetet 1916-ban alapították, működése azonban két év múlva, a háborús összeomlással egyidőben véget ért. Hekler és az Intézet az ösztöndíjasai – Oroszlán Zoltán (1891–1971), Ralbovszky Péter (1889–1917), Luttor Ferenc (1886–1953) és Kós (Kosch) Károly (1883–1977) –, Milosevics Mária házvezetőnő és Lukics Krisztina szobalány 1917 februárjában rendezkedtek be az Intézetnek helyet adó, Pera városrészben álló házban. Később Fehér Géza (1890–1955) és Zsinka Ferenc (1889–1930) voltak még az Intézet ösztöndíjasai.²

*Négy napig konstantinápolyi tartózkodása után jut először hozzá, hogy útjáról és első benyomásairól részletesen beszámoljon.*³

Konstantinápoly, 1917. II. 6/7. virradó éjjelen

A Mindenható különös kegyelmének köszönjük, hogy épkézláb jutottunk el Konstantinápolyba. Először Zimony előtt Stara Pazován vesztegelt a vonatunk 4 óra hosszat, mert a szembejövő budapesti gyors kisiklott, s a pályatestet rendbe kellett hozni. Fölborult, összezúzott kocsiak jelölték a szerencsétlenség helyét. Néhány órai késéssel

---

¹ Hekler első feleségének írt levelei, 1917. február 6/7.–1918. május 20. Gépirat, Erdélyi Gizella másolata az eredetiről (a néhány levél előtt olvasható bevezető a másolótól származik). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-I-76/14–41. Lábjegyzetekkel ellátta Ugyr Bálint, szerkesztette Markója Csilla. A leveleket Kiss Ilona Hermina adta át Erdélyinek, Hekler tanítványának, hogy lemásolja őket. Erdélyi valószínűleg publikálni szerette volna a leveleket. Mivel a szöveg másolat, azaz tartalmazhat szövegrontásokat, a gépelt kéziratot a mai helyesírás szabályai szerint írtam át. Az általam átírt szöveg mindazonáltal mindenben őrzi a szerző stílusát (megtartottam például a ma már archaikusnak számító szavakat). Megjegyzés: a – valószínűleg kihagyást jelent. A város mindig Konstantinápolyként szerepel, kivételt csak két intézmény, az Isztambuli Régészeti Múzeum és az Isztambuli Egyetem esetében tettem – UB.

² A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetről szóló monográfia 2021-ben jelent meg. Fodor Gábor: *Magyar tudomány és régészet az Oszmán Birodalomban. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

³ Erdélyi Gizella szövege.

péntek délután 6 óra tájon berobogtunk a bolgár határállomásra, Koulali Bourgasba.⁴ Künn sűrű ködfátyolba borítva a tájat, őrzőgő táncot lejtve hullott a hó. Mi meleg fülkénkben beszélgetve örömmel vártuk az indulás percét, mert a következő állomásra kilátásban volt újra étkezőkocsi, melyet előző nap este 11 óra óta nélkülöztünk. Egész napon át csak Oroszlán⁵ elemóziáján élőködtünk, útitársaink nagy része pedig kényszerű koplalási gyakorlatokat vett; közben irigy mosollyal nézegették a boldog falatozókat. Teljesség kedvéért megjegyzem, hogy csütörtökön is csak délután 5 óra felé Belgrádban kaptunk étkezőkocsit, melyet éjjel Sofiában lekapcsoltak.

Mindezt könnyen viseltük volna el. Az igazi feketeleves és izgalom Kouleli Bourgasnál kezdődött, ahol étkezőkocsi helyett 3 órai várás és kínos bizonytalanság után azzal a hírral leptek meg, hogy néhány kilométernyire előttünk rémes összeütközés történt. Két zsúfolt katonavonat egymásba rohant: 15 halott, számos sebesült, az egyvágányú pálya teljesen összerongálva, teljesen bizonytalan mikor indulhatunk tovább. Az állomásfőnökség minden információt megtagadott. A szerencsétlenségről magáról az állomást csak egy gyalog berohanó német őrmester értesítette, mert két távirópózna kidölvén az összeköttetés a szomszéd állomással megszakadt. Szerencse, hogy a híradás még jókor jött, különben eleresztik a mi vonatunkat, s a katasztrófa még nagyobb lett volna...

½ 9 tájon az állomás vendéglőjének zsúfolt, szemetes kamrájában kaptunk valami babféle meleg ételt. 30 óra óta az első meleg a gyomrunkban. Rá hordószagú vörösbort ittunk, s aztán föl-alá sétáltunk a pályán a hóban. ½ 11 tájon híre kelt, hogy vonatunkat visszatolják Odrinba (Drinápoly), s ott várjuk be a további intézkedéseket. Erre a megnyugtató kijelentésre lefeküdtünk. Még nem szállt szemünkre az álom, mikor dübörögni kezdett velünk a megérkezett kisegítő gép.

Reggel ½ 10-kor Odrinban ébredtünk fel. Különböző hírek keringtek. Az egyik szerint visszavisznek Szofiába, a másik szerint újra nekiindulunk Koulali Bourgasba, s onnan valahogy majd tovább.

A második hír volt igaz. 11 óra tájon megindult a vonat Koulali Bourgas felé. Az állomáson túl néhány kilométernyire, a szerencsétlenség színhelye előtt kiszállították az utasokat. Néhány száz métert kézipoggyászunkkal a kezünkben az olvadni kezdő, lucskos havon gyalog kellett megtennünk, miután a pályatesten még romok hevertek. Éppen egy hídon rohant belé egyik vonat a másikba. Az egyik mozdony több mint felénnyire befúrta magát az előtte robogó postakocsi gyomrába, mely e lőkés következtében a sínről kiugorva felágaskodott. A szeneskocsi is kisiklott s emelőikkel próbálták újra ráhelyezni a pályájára. A sínek két helyen szétszakadtak, s mint a rossz abroncs fölhajlottak. Szánalmas látvány volt, amint a gőz és vas e rettenetes tragikus tusája színhelyén, hol az összeroppanó elemek a föld hátát föltépték, 4-5 lézengő török tehetetlenül vergődött a romok eltakarításával s a kocsik kiszabadításával. Elhaladva a katasztrófa színhelye mellett, értesítettek, hogy rövid idő múlva segítő vonat jön

⁴ Kouleli Bourgas, akkori török nevén Kuleliburgaz fontos vasúti csomópont, ma Görögország területén fekszik.

⁵ Hekler tanítványát, a fiatal régészti titkári pozícióban hozta magával Konstantinápolyba.

értünk Konstantinápolyból. Letettük hát minden ingóságunkat a pályatest mellé, s mindenki temperamentumának megfelelőleg várta áázott cipővel a megváltás percét. Egyesek bőrröndjükre kuporodva búsulásnak adták fejüket, mások élcelődtek, a német és az osztrák–magyar tisztiek pedig előszedték fényképezőgépeiket, s lefotografálták a pusztulás helyét s a didergő várakozókat...

Végre vagy egy óra múlva feltűnt a távolból a megváltást ígérő, biztatóan csapkodó füstfelhő... Közeledett a vonat. Az addig ácsorgó tömegbe egyszerre elevenség költözött. A karaván nekiindult a vonat elé. Mindenki sietett fedél alá jutni... Beletelt még egy órába, míg végre belékerültünk egy rozzant török II. osztályúnak csúfolt kocsii fülkéjébe. A gyomrunk túlkorogta a gőzös türelmetlen prüszkölését, lelkünket meg aggódás szállta meg a Balkánvonaton⁶ rekedt poggyásunk után. A papok már szabad ég alatt misét akartak mondani örökre elköltözött poggyásunk lelki üdvéért, a német tisztiek káromkodtak és követelőztek, Oroszlán bosszankodott, hogy bőrröndjét csak 2000 koronára biztosította. Az én hangulatom se volt rózsás. Megkérdeztem egy vasúti tisztviselőt, mi történik a feladott poggyással, aki kijelentette: a poggyász nem jöhet velünk, de kedd reggelre Konstantinápolyban lesz, s akkor megkapjuk. Szép kilátások!

1 óra tájon (szombat!) elindult a vonat – ismét étkezőkocsi nélkül. Kiszállni sem volt szabad az állomásokon – tehát megint csak Oroszlán fogyófélben lévő készletére voltunk utalva. Italunk egyáltalán nem volt. Éppen ezért enni se igen mertünk, ne hogy nagyon gyötörni kezdjen a szomjúság.

Unalmas, sivár utazás után fűtetlen fülkében éjjel 1/2 11-kor megérkeztünk Konstantinápolyba. A lányok velünk együtt megadással túrték sorsukat. Az ő élelmük mindvégig kitartott.

Ennyi hányattatás és fenyegető balszerencse közepette érkezett meg működése helyére az első magyar tudós pionír-csapat... Úgy éreztük, hogy ennyi kellemetlenség és bonyodalom után jobb órákat is megérdemlünk.

Hitünk nem csalt. A pályaudvaron Mészáros és M. vártak,⁷ s kitörő örömmel üdvözöltek. Reggel óta aggódtak értünk. Konstantinápolyba pozitív hír nem érkezett. Mindenki azt hitte, a Balkánvonattal történt baj, csak titkolják.

Kocsira ültünk, a lányokat egy katona a poggyással (kézi!) az intézet házába kísérte, bennünket pedig M-ék pompás vacsorával vártak. Csak a purgatóriumból megszabadult lelkek érezhették magukat úgy a mennyei Prytaneion⁸ küszöbén, mint mi a terített asztal láttára.

⁶ A vonat, amelyen Heklerék utaztak az ún. Balkanzug volt, amely Berlin és Konstantinápoly között közlekedett.

⁷ Mészáros Gyula (1883–1957) néprajztudós, turkológus 1916-ban került Konstantinápolyba az egyetem újonnan alapított magyar nyelvi és etnográfiai tanszékére. Az M. betűvel jelölt személy Martin József (?–1938 után), aki a Nemzetközi Hálókocsi Társaság (Compagnie Internationale des Wagon-Lits) helyi irodájának vezetője, illetve a Pera Palace Hotel igazgatója volt.

⁸ A prytaneion a városállamok kormányzatának székhelye volt az ókori Hellasban. Olympiában a játékok győzteseit is a prytaneionban fogadták.

– Vacsora után elcsevegtünk, M-né zongorázott, énekelt.⁹ Pompás szoprán hangja van. Február 19-én a *Butterfly*¹⁰ címszerepét fogja énekelni egy műkedvelő előadáson. ½ 2 felé járt az idő, amikor M. és Mészárosék vezetésével új hajlékunk kapujába értünk,¹¹ mely kényelmes berendezésével minden várakozásunkat felülmúlta. Teljesen föl volt szerelve mindennel, egyes hiányokon M. segített. Általán fáradhatatlan ő is, Mészárosné is, hogy semmiben hiányt ne szenvedjünk. A ház felkutatása és a bérlet megkötése is az ő érdeme.

Hálószobáink nagyon csinosak, tágasak, az enyém igazán különösen takaros. Az első emeleti szalonok berendezésén meglátszik a női lélek csecsebecsétet kedvelő, de azért előkelő ízlése. (A ház angol nőé volt.) Gyönyörű interieurök, melyekről majd küldök fényképfelvételeket. Lent a földszinten van az ebédlő komoly angol bőrgarnitúrával és gazdag ezüstszereléssel. Az ebédlőből ajtó nyílik egy kis, köröskörül vadszőlővel befuttatott lugasszerű kerti udvarra, mely pompás vacsorázó és reggeliző hely lesz a nyári melegben.

A lányok is jó szobákat kaptak. A konyha törökös, de megfelelő. Faszénparázzsal fedett serpenyőkben kell főzni, kissé lassan megy, de megy – kifogástalanul.

Oroszlán „kisasszony” és a házvezetőné Mészárosné segítségével mindjárt első nap, vasárnap reggel nekivágtak a háztartás útvesztőjének, – nagyszerű sikerrel. Oroszlán nap-nap után jár a házvezetőnővel a piacra – a török árusokkal magyarul veszekszenek –, és pompás kosztal traktálnak bennünket.

Reggel 9 – ½ 10 felé reggelizünk: tea és főlvágot, 2 óraker van a lunch: hús vagy hal és gyümölcs. Délután 5 óraker, aki akar, kap teát. Este 8-kor van az ebéd: leves, sült főzelékkal és körettel és tészta vagy gyümölcs. Tészta egyelőre liszt hiányában alig lehet. Nagyon fontos volna, hogy a minisztérium zsírt, lisztet és cukrot küldjön. Itt alig van, s ami kapható, megfizethetetlen. 1 kiló cukor pl. 32.80 korona! A tea is kurrens áru. 1 adag tea 4 korona a cukrászdában. 1 drb sütemény 60 krajcár, 1 briós 60 fillér. A hal aránylag olcsó, a húsneműek között a marhahús elég olcsó.

Pénteken délelőtt 11 óraker Luttor¹² fölszólításomra Veni Sanctét celebrál barátaink jelenlétében, szombaton este pedig megtartjuk szűk családi körben, csak Mészárosék és M-ék jelenlétében az ünnepélyes házszentelést, melynek egyházi részét Luttor és Ralbovszky¹³ látják el. A szertartást megelőzőleg én fogok néhány szót szólani. 8 óraker egy kisebb vacsorát adunk vendégeinknek. Kós¹⁴ még nem érkezett meg. Semmi hírünk sincs róla.

⁹ Martin József felesége, Bonkovszka Ágnes (művésznévén Fatma Djemile [?-?]) operaénekesnő.

¹⁰ *Pillangókisasszony*.

¹¹ Rue de Bayram 23.

¹² Az 1908-ban pappá szentelt Luttor 1909-ben szerzett doktorátust a bécsi egyetemen. 1912-ben Rómában folytatott régészeti és történeti tanulmányokat.

¹³ Ralbovszkyt epigráfiai ismeretei miatt hívta Konstatinápolyba Hekler. A fiatal tudós 1917. július 16-án Konstatinápolyban egy tengeri fürdés alkalmával halt meg szívrohamban.

¹⁴ Kós néhány nappal később érkezett. 1907-ben a Királyi József Műegyetemen szerzett építész diplomát. Konstatinápolyban az iszlám építészetet és az újkori művészetet tanulmányozta.

Ma délelőtt M. sürgönye nyomán megérkezett a nagy poggyásunk, melyet akadékoskodás és vámvizsgálat nélkül kiadtak. Oroszlán még most (éjjel 12 óra!) is dörömböl fölöttem. Szedi ki óriás koffere gyomrából a kincseket.

II. 7. délben

Az első napokban rengeteg a lótni-futni valóm. Ma délelőtt is egy fél cipőtalpat lejártam. Sok minden apróságot kell még vásárolni az intézet részére. A látogatások is rabolják az időt. Pedig ennek a gyönyörnek még csak az elején vagyok.

Ma délelőtt Sztambulban érdekes kalandunk volt. Egy városnegyedet katonai kordonnal zártak körül. Mindenkinek, aki a kordonon keresztül akart jutni, igazolnia kellett magát. Ezzel a módszerrel fogdossák össze a katonaszökevényeket, akiktől hemzseg a város. Az embernek elővigyázatból az okmányait éppen ezért mindig magával kell hordania.

Konstantinápoly az Aranyszarv két partján ezüstös ködfátyol mögé bújva ma délelőtt megint tündéri látványt nyújtott. Az ezeregy éjszaka regéinek képzelete képes csak ilyet megálmodni. Fenn a domboldalakon ezüstösen befészkelődő ködrétegek közül, mint fehér víziók meredtek a magasba a mecsetek és minaretek, lent pedig a tenger tükrén, mint árnyak imbolyogtak a csónakokon szorongó, tovasikló emberfoltok...

1917. II. 8. d.u.

Ma délelőtt voltam Halil Beynél¹⁵ – és a legkedvezőbb eredménnyel hagytam el szobáját. Munkálkodásunk szabadsága a múzeumban biztosítva van. Egy dolgozatom a közeljövőben az Ottomán Múzeum kiadványai sorában fog megjelenni.

Konstantinápoly, 1917. II. 10. éjjel 12 óra

Minden ragyogóan megyen. A gépezetünkben az utolsó szögecskéig és rugóig minden jól, összevágóan működik. Lassan megindul a tudományos munka. Eddig mindenütt tárt ajtókra találtunk. A „magyar testvériségnek” itt nagy a varázsa. A legjobb ajánlólevél. A „madjar kardash” (magyar testvér) a legzárkózottabb török nyelvét is megoldja. Én is tanulok már törökül. A legszükségesebbet hamarosan tudni fogom.

Tegnap este tartottuk meg a házszentelés ünnepét fényes sikerrel. Először én üdvözöltem a vendégeket, majd az egyházi szertartás következett, melyet pompás vacsora koronázott. 1 óra felé oszlott el a társaság.

---

¹⁵ Halil Edhem Eldem (1861-1938) 1914-ben vette át az Isztambuli Régészeti Múzeum (Istanbul Arkeoloji Müzesi) irányítását.

Konstantinápoly, 1917. II. 19.

Dolgunk jól megyen. Az Intézet kezdi elfoglalni azt a helyet, melyet neki szántam. Lassanként a tudományos élet középpontja lesz. Előadóestéinket a külföldi tudósok is fölkeresik, s már egész sor érdekes előadást jelentettek be. Az estéken nagy az elevenség. Sok érdekes probléma vetődik fel. Mindenki ösztönt ad és kap. Elememben vagyok. A vezetés és irányítás mindig nálam van. Azt hiszem, az eredmény, amit elértünk, máris felülmúl minden várakozást. A német urak maguk is elismerik, hogy nemcsak megelőztük, de fölül is múltuk őket.

Tegnap este Mordtmannékhoz¹⁶ voltam hivatalos 9 órai teára, mely nagyszabású estélynek bizonyult. A fiatalság – német módra – gramofonzene mellett táncra kerekedett. Én már az öregekkel tartottam. Főleg a házigazdával és Prof. Lehman-Haupttal¹⁷ tárgyaltam.

Testünkről is megfelelően gondoskodva vagyok. Csak az ígért liszt, zsír és cukor jöjjön meg, akkor minden rendben lesz. Ha nem küldik, úgy az ösztöndíjas tagok, kiknek más anyagi forrásuk nincs, csődöt fognak mondani. Havonta élelmezésre legalább 10 fontot kell fejenként számítani. Ami ezen felül marad 1 font és 19 piaszter mosásra és kisebb kiadásokra bizony sehogy se elég.

Holnap délelőtt fogadás lesz a nagykövetségen az itt időző Miksa főherceg¹⁸ tiszteletére, mely alkalommal bennünket is bemutatnak Őfenségének. A nagykövet Pallavicini¹⁹ még mindig nem érkezett vissza. Úgy hallom, felesége Bécsben súlyosan megbetegedett. Ez tartja vissza.

II. 20.

Ma délelőtt az osztrák–magyar iskola dísztermében Miksa főherceg fogadta az itteni osztrák–magyar kolónia tagjait, mely alkalommal megszólításával tüntetett ki, s számos kérdést intézve érdeklődött intézetünk céljairól és törekvéseiről. A hosszas beszélgetés annyival is inkább kitérőbb – általánosan feltűnt –, mert Őfensége a több száz jelenlevő közül összesen tán csak 5 urat szólított meg, s mindegyikkel egész kurtán végzett. Igen sokan csalódva, hosszú orral hagyták el a termet.

Pénteken, 23-án, az itteni Magyar Egyesület rendez ismerkedő estét tiszteletünkre.

A közeli napokban megyek bemutatkozni a török közoktatásügyi miniszterhez.²⁰ Ez alkalomra különösen elő kell szednem a francia tartalékeszemet.

¹⁶ Johann Heinrich Mordtmann (1852–1932) orientalista, klasszika archeológus, diplomata. A Német Birodalom főkonzulaként szolgált Konstantinápolyban.

¹⁷ Carl Friedrich Lehmann-Haupt (1861–1938), ókortörténész. 1915 és 1918 között az Isztambuli Egyetemen (Istanbul Üniversitesi) oktatott.

¹⁸ Habsburg-Lotaringiai Miksa Jenő (1895–1952) főherceg.

¹⁹ Johann von Pallavicini (1848–1941) 1906-tól volt a Monarchia nagykövete az Oszmán Birodalomban.

²⁰ Ali Şükrü (1884–1923) 1917. február 4. és december 22. között volt közoktatásügyi miniszter.

Intézetünk eddigi működésével nagyon meg lehetek elégedve. A tudományos estéinken, melyeket örömmel keresnek fel a külföldi szakemberek, nagy az elevenesség és bőséges fakad a munkaöszön. Dicsekvés nélkül mondhatom: az intézetet mint eleven szervezetet máris megteremttem. A gép máris működik. És nem fogok megszűnni olajjal táplálni. Müncheni éveim elevenednek újra. Csak akkor éltem ily gazdag belső életet, csak ekkor éreztem így az eszmecserék termékenyítő, problémákat érlelő erejét!

1917. III. 1.

Nem is hiszed, milyen nehéz egy-egy ilyen előadósténeket a megbeszéléseit úgy irányítani, hogy a legkülönbözőbb szakokat képviselő jelenlévők közül egy se távozzék üres kézzel. Állandóan ébren kell tartani mindegyik érdeklődését. Eddig sikerült befognom az embereket, olykor még erőszakos eszközökkel is.

A publikációink anyaga is készül már. Meg fogják látni, ez az intézet az első évben minő teremtő munkát folytatott.

Általán mondhatom, pompás testi és lelki kondícióban vagyok. Fáradság, kedvtelenség, ismeretlen idegenek számomra. Munkaerőmet és kedvemet – mint a kasza lendülését a sűrűn lehulló rendek – megsokszorozza a kivívott siker.

A múlt hét péntekén az itteni Magyar Egyesület adott bankettet tiszteletünkre. A vacsora közben az elnök felköszöntött, – mire egész készületlenül válaszoltam. A nemzeti öntudat és tudomány viszonyát, a magyar tudományos munka eddigi eredménytelenségének okait fejtegettem.

Tegnap este az itteni színházban frakkos, de gyér közönség jelenlétében Mme Butterfly-t adták. A főszerepet M-né énekelte, kitűnő hanggal és amatőrnél csodálatos játékbeli készséggel. A zenekar inkább cincogott, a partnere pedig (itt csökönyösen Linkertonnak mondják, ami ugyebár helytelen, hisz a szöveggönyv Pinkertont mond!) egy falábú, fiatal német katona vala, aki úgy énekelt, hogy mindig féltünk, hogy egyik, hőstenorok módjára oldalra csúsztatott lábát elveszti.

Itt ma volt az első igazi meleg tavaszi délelőtt, de délután meggondolta magát az ég, s egyre facsargatta szürke, lompos, csuromvíz gúnyját.

Ma délelőtt megint csodás volt a tenger! Csónakon jöttünk át az Aranyszarvon, s tudónk megtelt a langyos, sós párákkal. A víz színe a legragyogóbb zafírral versenyzett. Az evezők nyomán a megriadt vízi tündérek fehér gyöngyöt szórtak szerte a felületen, s ziháló lélegzetük apró buborékokat tört a magasba... Odébb hófehér sűrűségi játsszadoztak pajkos szerelmi enyelgéssel.

A távolban Skutari és Chadikői egymás fölé sorakozó házai vakító fehérségben ragyogtak felénk... A Márvány-tenger bejárata felé pedig sötét füstfellegek kíséretében ünnepélyesen, de gyorsan úszott tovább – egy szürke viharmadár, az egyetlen ellentmondás ebben a csodás természetben: egy hadihajó.

Gallipoli – Dardanellák... háború – ... új támadás... öldöklés, vér, – ágyúbömbölés... a pokol minden szörnyűsége hogyan merészel rárontani erre a napsugaras földre, ahol minden levélben, minden rögben, minden harmatcseppben, a tenger mormolá-

sában, a sirály sikoltásában, a szél sirámaiban – ott van az Isten.

Gallipoli²¹... A Goeben és az Emden ma reggel kifutottak a konstantinápolyi kikötőből...²²

Az intézetben állandó kemény tudományos munka folyik. A tagoknak a megbeszéléseken egész lelkükkel jelen kell lenniök.

Konstantinápoly, 1917. III. 7. este

Személyes érintkezések révén az itteni vezető embereket sorra megnyertem ügyünknek. Azt állítják itt, hogy megjelenésem a múlt minden esetleges félreértését és sérelmét orvosolta. Az itteni magyarok büszke rokonérzésük jeléül egy április elején tartandó operaelőadás tiszta jövedelmét ajánlották fel az intézeti alap javára, hogy az első követ az építendő intézeti házhoz ők szolgáltassák. A gondolat szép és nemes, s itteni gyökérverésünknek biztató jele.

A miniszternél már voltam. Holnap megyek Said Beyhez,²³ a kereskedelemügyi államtitkárhoz, aki a magyar érdekek lelkes szószólója. Az újtörök komitébe²⁴ is ellátogatok, hogy a társadalom vezető egyéniségeit megismerjem.

Már eddig is sok meghívásban volt részem. Ma délután pl. Prof. Lehmann-Haupteknél voltam teán. A szalon tele volt miniszterekkel, tanárokkal és nagyrangú német tisztekkel. Többek között ott volt a híres tengerészeti főparancsnok: Souchon.²⁵

Hétfőn este megíött végre Pallavicini. A napokban nála is fogok tisztelegni.

Március 15-én a Magyar Egyesület estélyt és koncertet ad. Az ezüst serleggel való ünnepi beszéd megtartására engem kértek föl. El kellett fogadnom a megbízást. A visszautasítást sértésnek minősítették volna. Hogy miről beszélék, nem tudom. Lehetőleg kerülni akarok minden politikai vonatkozást.²⁶

Konstantinápoly, 1917. III. 20.

Az eleven intézeti élet mellett az embernek itt a társadalmi kötelezettségeknek is eleget kell tenni. A személyes érintkezés nagyon sokat tesz. Sokszor vagyok meghívva

²¹ Hekler a Dardanellák csaknem két évig elhúzódó ostromára utalt (amely a központi hatalmak győzelmével zárult).

²² Konstantinápolyban horgonyzó német hadihajók.

²³ A korábban nagyvezíri pozícióban álló Said Halim (1864–1921) lemondása után a Mehmed Talat (1874–1921) által alakított kormányban lett államtitkár.

²⁴ Az Ifjútörök mozgalom (Jön Türkler) hivatalos szervezete az Egység és Haladás Bizottság (İttihad ve Terakki Cemiyeti).

²⁵ Wilhelm Anton Souchon (1864–1946) német admirális.

²⁶ A Pera Palace Szállóban lezajlott esemény, ahol Hekler az ebben a számban közölt szövegét tartotta.

és sokszor keresnek fel. Olykor szívesebben maradnék otthon – de nem akarok fölösleges nehezítelést felidézni.

– Néhány nappal ezelőtt kedves és elismeréssel tele levelet kaptam a főhercegtől.²⁷ Büszke vagyok rá. Úgy látszik, Kunónak küldött jelentésem termi gyümölcsét. Bizonyára tudod, hogy Kuno Jeszenszky helyére kerül miniszterelnökségi államtitkárnak,²⁸ de a konstantinápolyi intézet vezetését megtartja. Ezen felül Kolozsváron képviselőnek választják meg. Sajnálom, hogy a kultúra palotáját oly hamar elhagyja, de emelkedésének, befolyása növekedésének őszintén örvendek.

Nálunk különösebb újság nincsen. Munkánk a rendes mederben halad. A márciusi jelentés sem fog súlyban és tartalomban a februári mögött elmaradni. Könyvtárunk kiépítésén is rendszeresen dolgozom. Eddigi vásárlásaink már vagy 200 kötetre rúgnak. Rendeléseink pedig legalább 1000 kötetet tesznek ki.

A lisztet, zsírt s egyéb jókat még mindig hiába várjuk. Pedig a fenyegetően növekvő drágaság mellett ugyancsak szükségünk volna rájuk.

Konstantinápoly, 1917. III. 28.

Intézetünk életében nagy az elevenség. Hétfőn este vendégünk érkezett: dr. Walter,²⁹ az osztrák intézet athéni titkára. Nálunk lakik és étkezik. Itt van néhány napra Prof. Karo³⁰ is, a német archaeologiai intézet igazgatója. Pénteken meghívtam vacsorára, szombaton pedig részt vesz előadói esténken, melyen dr. Walter aigeirai ásatásairól³¹ fog referálni, én pedig a mi torzónkat fogom ismertetni.³² Az előadásokon a németek közül még Prof. Lehmann-Haupt, Prof. Mordtmann, Prof. Unger³³ és dr. Glück³⁴ lesznek jelen. Ebből láthatod, minő tudományos laboratóriumává avattam intézetünket, ahová mindenki örömmel tér be és senki se távozik üres kézzel.

Már a folyó évi publikációink anyagát is összeállítottam nagyjából. 5 füzet kiadását tervezem szeptemberben, melyekben a művészettörténet mellett a történelem és a nyelvészet is képviselve lesz.

²⁷ Habsburg-Lotaringiai József Ferenc (1895–1957) főherceg, az Intézet fővédnöke.

²⁸ Jeszenszky Sándor (1852–1917) halála után Klebelsberg Kunót (1875–1932), Hekler rokonát nevezték ki miniszterelnökségi államtitkárnak. Klebelsberg az Intézet igazgatótanácsának elnöke volt.

²⁹ Otto Walter (1882–1965) 1908-tól dolgozott az athéni Osztrák Régészeti Intézetben (Österreichisches Archäologisches Institut Athen), amelynek később igazgatója is volt.

³⁰ A klasszika archeológus Georg Karo (1872–1963) 1910 és 1919 között volt az athéni Német Régészeti Intézet (Deutsches Archäologisches Institut Athen) igazgatója.

³¹ Az első aigeirai ásatásokat Walter 1916 és 1925 között végezte.

³² Hekler 1917. április 3-án tartotta meg a *Görög férfi torzó a Budapesti Szépművészeti Múzeumban* című előadását. Az ún. velanidezai férfitorzót Hekler szerezte meg a múzeum számára 1914-ben.

³³ Eckhard Unger (1884–1966) német régész, asszirológus. 1911 és 1918 között az Isztambuli Régészeti Múzeum őre volt.

³⁴ Heinrich Glück (1889–1930) művészettörténész. 1914-ben szerzett doktorátust Bécsben, ösztöndíjas-ként tartózkodott Konstantinápolyban.

Az uraim munkásságát nagy meglepéssel szemlélem. Luttor derekasan dolgozik, Kós hihetetlen becsvágygal és éleslátással kutatja a török építészet emlékeit, Oroszlán is igen megbízható, kitarító munkás, bár szegényt egyelőre az intézeti adminisztráció nagyon leköti. Ralbovszky is nekibuzdult.

Azt hiszem, márciusi jelentésem még tartalmasabb és eredményesebb lesz, mint a februári. Még Kunót is meg fogja lepni.

Én a magyar kultúra szempontjából súlyos, pótolhatatlan veszteségnek tartom, hogy odahagyta a kultuszminisztériumot, de viszont örülök, hogy egyéni súlya az új állásban meggyarapodott, és hogy intézetünket nem adta ki a kezéből. Tovább is együtt dolgozhatunk.

A főiskolai kijavított jegyzeteket a következő futárral küldöm. Sajnálom, hogy a Nemzeti Múzeum koronázási kiállítását nem látom, de örülök Gerevich sikerének.³⁵

T-nek már napok óta akarok pár sort írni, - de nem jutottam még hozzá. Gondoltam, hogy a kaszárnyaélet a katonáskodás örömeibe majd ürmöt is vegyít. Még mindig remélem, hogy nem kerül ki a frontra. Karo elutazása előtt Hamburgban beszélt a német császárral, aki annyira bizakodó és győzelemben bizonyos még nem volt, mint éppen most. Úgy látszik, keleten a Volga partján érik a béke.

Itt néhány napja átmenet nélkül beköszöntött a meleg. Tavasz kabát nélkül járunk. Pár napig megérezttem a gyors változást, de már újra friss vagyok és jó étvágyal eszem. A ma reggeli lap szerint Pesten is + 7° volt tegnap a reggeli hőmérséklet.

III. 29. éjjel 1/2 1.

Most fejeztem be második jelentésemet a főhercegnek. Nagy örömmel tölt el, hogy velem és Kunóval egyetértőleg dolgozhatom.

Nagyon sok a dolgom. - Holnap este Prof. Karo lesz vendégünk vacsorán. Ma délután Prof. Ungeréknál voltam kint Kurutscheschnie-ben felolvasó délutánon. Sokallom a társadalmi szereplést, de itt nem szabad visszahúzódní. Az emberek nagyon érzékenyek, s itt minden [a] személyes érintkezésen múlik. Egyetlen lemondás vagy elmaradás nyomán csupa megnyúlt arcot lát az ember. S az állásom itt erősem reprezentatív jellegű.

Konstantinápoly, 1917. IV. 4.

Este 11 óra 15 perc. Kint az utcákon az erkélyekkel kikönyöklő házak sejtelmes holdfényben úsznak, - én bent ülök kis szobámban íróasztalom meghitt fénye mellett...

Néhány perccel ezelőtt jöttem meg Prof. Mordtmannéktól, kiknél az itt időző

³⁵ 1917 februárjában nyílt meg a Nemzeti Múzeumban a Koronázási-Emlékkiállítás, amelynek rendezésében Gerevich Tibor (1882-1954) a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtára és az esztergomi Keresztény Múzeum munkatársaként fontos szerepet vállalt.

Prof. P. Karóval és dr. O. Walterrel vacsorára voltam hivatalos. A háziak igen kedves, melegsívű emberek. A gazda, a száraz bogarász tudós kicsinyességét előkelő diplomata modor mezével borítva, egészen sajátos embertípust jelent. Előadóstéinknek különben egyik lelelkesebb és legszorgalmasabb hallgatója és munkása. Az asszony igen finom arcélű ősz matróna, akinek jelenleg tán legnagyobb gondja bájos és intelligens, de nagygényű lányának férjhez adása, aki fiziognómiailag az apa vonásainak női mása.

Az utóbbi napok Karo és Walter érkezésével egész különös elevenséget hoztak intézetünk életébe. Március 30-án Karo nálunk vacsorált. 31-én Karóval, Walterrel és Humannal³⁶ Halil Beyhez (a múzeum igazgatója) voltunk hivatalosak teára. Március 31-én és április 3-án rendkívül érdekes előadások voltak intézetünkben az összes itt időző német és osztrák tudósok részvételével. 31-én Walter beszélt aigeirai ásatásai eredményeiről,³⁷ melyek Euklides egy hiteles művét, egy életnagyságon felüli márvány Zeus-fejet³⁸ hoztak napfényre. Az előadást hosszas vita követte, melyben Karo és én vittük a főszerepet. Április 3-án én beszéltem a velanidezzai torzóról.³⁹ Itt nem volt ellenvélemény. Azt hiszem, az urak, akik előadásainkon részt vesznek, mindig megrakott tarisznyával távoznak. Intézetünk megbecsülése és szeretete nőttön nő. Mindenütt dicsérik a benne uralkodó eleven szellemet és mozgékonytárgyat. Ma délelőtt Halil Bey látogatott meg, s újból érdeklődött intézetünk szervezetének kisebb részletei iránt is. Általán a múzeumi emberek is barátainkka szegődtek. S neked azt is megsúghatom, hogy az ásatások ügyében már török részről történtek ajánlatok. Türelemmel az érett gyümölcs az ölnkbe fog hullani. E tárgyban bizalmas jelentést küldöttem Kunónak. Remélem, nagy lesz az öröm. De egyelőre a dologról nem szabad beszélni.

Az intézettel úgy vagyok, mint sok apa a gyermekével. Amíg szótalanul fekszik bölcsőjében, s nincs igazi kapcsolata vele, bizonyos idegenkedéssel tekint rá, de mikor fölfakad benne az ember, mikor ajka megnyílik, akkor boldog rajongással becézi és öleli magához. Intézetünket atyai büszkeséggel szeretem. Hiszek benne, mint szülő a gyermekében, s úgy érzem, egy ily intézet megteremtése és fejlesztése az egész embert kitöltheti. Hogy ez az érzés a jövőben minő következményeket fog megérlelni, azt ma még nem tudom. Majd meglátjuk. Egyelőre csak annyit tudok, hogy május elején haza akarok jönni. Viszont azt is érzem, hogy soká az intézetet irányítás nélkül hagyni annyit jelentene, mint veszélyeztetni mindazt, amit eddig építenem sikerült.

– Itt béke hírek keringenek a gasai győzelem nyomán.⁴⁰ Ma német tisztekkel beszéltem, akik igen bizakodók! Vederemo!⁴¹

³⁶ Hans Humann (1878–1933) a Német Birodalom katonai attaséja volt 1915 októbere és 1917 szeptembere között.

³⁷ Ld. a 29. lánjegyzetet.

³⁸ A feltehetően az i. e. 2. században készült kolosszális márványfejet 1916 augusztusában ásták ki Aigeirában. Pausanias (110 körül – 180 körül) szerint (7, 25, 9) a szobor az athéni szobrász, Eukleidés munkája.

³⁹ Ld. a 32. jegyzetet.

⁴⁰ Hekler az első gázai ostromra utal (1917. március 26.), amelynek során az egyesült német és oszmán csapatok sikeresen védtek meg a várost az antant csapataival szemben.

⁴¹ „Meglátjuk!”

Konstantinápoly, 1917. IV. 9.

Húsvét második ünnepén a déli órákban ragyogó napfény tombol kint az utcákon. Illatos virágcsokor, rügyfakadás ünneplik a feltámadást...

Intézetünkre a húsvéti ünnepekkel csendesebb, nyugodtabb napok szakadtak. Vendégünk, dr. Walter, Karóval együtt f. hó 6-án elutazott Smyrnába. Onnan Ephesosba megy néhány hétre. Lehet, hogy augusztusban újra visszatér körünkbe. A múlt héten vásároltam egy fényképezőgépet az intézet részére. Nagy szükségünk van rá. Különösen Kós, aki a török városépítő és rendező művészet múltjáról és jövőjéről dolgozik, fényképezőgép nélkül egészen tehetetlen volna. Azokat a részleteket, melyek az ő szempontjából fontosak, a hivatásos fényképészek elkerülték.

Március havi jelentésemet a főhercegnek is, Kunónak is elküldöttem. Nem is hinnéd, hogy [az] intézeti dolgok, s az ezerféle reprezentáció mennyire lekötnek. Mindenhová nekem kell mennem. A legsajátosabb munkámra alig jut idő. Az is nehézség, hogy egyelőre nagyon hiányos a könyvtárunk, s a kiépítés a háborús viszonyok következtében csigalassúsággal halad. Nagy csomagok egyáltalán nem jönnek, a kicsinyek is hetekig vándorolnak.

A háztartásunk nagy nehézségekkel küszködik. A múlt hó vége felé kifogyott a cukrunk, s azóta drága pénzen vásároljuk. Ha nagyon gyorsan nem jó segítség, 25-től kezdve éhezni fogunk.

Köszönöm a küldött újságlapot. Kuno beszéde nagyon érdekelt, különösen amit a nemzetiségi kérdéstről mondott. Én sajnálom, hogy a csöndes, mély vizekről, melyekben az igazi nagy alkotóerők lakoznak, eltávozott s nekiindult örvénynek, hullámnak, mely gyorsan magasra emel, szédítő sebességgel visz tova, de gyorsan a mélységbe is taszíthat. Az igazán alkotni képes, hivatott férfiakért kár, ha beállanak a politika gátversenyébe, melyben a legkiválóbbak is gyakran önhibájukon kívül letörnek. Nagyon fájjalnám, ha Kunót is egyszer ilyen sors érné.

Ugyanaz a lap, mely Kuno beszédét tartalmazta, hozta meg egy régi barátom, Thaly Gyula⁴² hirtelen halálának hírért. 39 éves korban agyszélhűdés! Szörnyű a végzet játéka. Az ember csak eszköz láthatatlan hatalmak kezében. A játékrendező célja nagyon sokszor megfoghatatlan.

– A miniszter hivatalosan értesített, hogy a főherceg mellszobrát⁴³ állami letétül intézetünknek engedte át, s a leküldés iránt a Szépművészeti Múzeum vezetőségénél intézkedett. Szeretném, ha a szobor hamarosan megérkeznék, hogy még elutazásom előtt megtarthassuk a leleplező ünnepséget. Tán azok a katonák, akiket Czakó⁴⁴ leküld, magukkal hozhatnák.

⁴² Thaly Gyula (1878–1917), MÁV segédtitkár, „a fővárosi úri társaság szeretett tagja”.

⁴³ Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) szobra. Lappang.

⁴⁴ Czakó Elemér (1876–1945) 1916-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa volt.

Konstantinápoly, 1917. IV. 16.

Mi itt teljesen elszigetelten élünk. Hazai lap újabban nem érkezik Konstantinápolyba. A cenzúra lefogja őket. A szórványos hírek nem sok jót sejtetnek. Csak már megérmők a végét ennek a céltalan vérontásnak. A béke gondolata, mely már döngeti a lelkeket, mikor ölthet végre testet?

Mellékelten küldök három interieur-fölvételt a házunkból. Különösen a szalon szultáni palotára emlékeztető gazdagságban pompázik. Ezek a fölvételek voltak az első kísérletek az új géppel, mely jól beválik. A lencse kitűnően rajzol.

Wlassics⁴⁵ szerint Czakó katonája lehozza a főherceg mellszobrát. A leleplezéssel kapcsolatban f. hó 28-án vagy május legelső napjaiban ünnepélyes félévzáró ülést akarok tartani, melyre vagy 30 embert, az itteni szellemi élet képviselőinek legjavát akarom meghívni. Az ülés elején a leleplezés alkalmával vázolni kívánom az intézet célját és törekvéseit, azután vetítéssel kísért előadást tartok! *Götterideal és Porträt in der griechischen Kunst* címen.⁴⁶ Ez lesz intézetünk első szereplése a nagyobb nyilvánosság előtt, s hiszem, a siker is nagy lesz. Gondom lesz rá, hogy ünnepségünk híre az itteni s a hazai lapokba is elkerüljön. Nyomtatott meghívókat készítették. Meg akarom mutatni, hogy tudunk valamit. Le akarom kötni teljesen a hallgatóságot. Már dolgozom az előadáson. A vázlat készen áll.

Tegnap M-kal és H-kel kint voltunk egész napra Floriában a Márványtenger partján. A fővényen terítve étkeztünk, s estig élveztük a gyönyörű tájat, a csöndes tenger életét s az isteni napfényt, mely arcomra erős patinát vont. A parti kavicsok között gyönyörű tengeri csillagok úszkáltak. Hosszan elnéztem ezeket a csodálatos, vizenyős lényeket, melyek megalkotásában a természet a fantasztikumot és a rendszerességet olvasztotta egymásba. A víz már nem hideg. Jövő vasárnap esetleg már a fürdészel is megpróbálkozunk. Tegnap még csak a távol messzeségben felbukó, játszódó delfineket irigyeltük. A heti munka után jól esik az embernek egy nap pihenés kint az Isten kék ege alatt, itt, hol Uranos és Poseidon birodalma összeölelkezik, hol éjjel a csillagok járnak le fürdeni a hullámok közé, nappal pedig a tritonok és menádok panasza sír föl az égre...

Konstantinápoly, 1917. IV. 27.

Mint a mellékelt meghívóból láthatod, 5-én tartjuk a félévzáró előadást, melyre a török közoktatásügyi minisztert, a német és osztrák-magyar követség tagjait s az itteni szellemi élet színe-javát meghívtam. Vetítőgépet a Lazaristáktól⁴⁷ kapunk kölcsön.

⁴⁵ Valószínűleg ifj. Wlassics Gyula (1884-1962), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa (és nem apja, a főrendiházi tag id. Wlassics Gyula [1852-1937]).

⁴⁶ Hekler a május 5-én rendezett félévzáró ünnepélyen tartotta meg *Isteneszmény és portrait a görög művészetben* című előadását.

⁴⁷ Az osztrák lazaristák Szent György Kollégiuma (Sankt Georgs-Kolleg), amelynek akkoriban magyar

Ez az első alkalom, hogy intézetünk a nyilvánosság előtt szerepel. Az előadásról, mint a mellékelt szemelvényekből látod, az itteni lapok is megemlékeznek, s ha Kuno is úgy akarja, a budapesti lapok is hírt fognak adni róla.

Képzelted, az előkészületek s a félévi jelentések kidolgozása mennyi munkát ad. Napok óta csak a szobámban élek. Künn szakad az eső, úgyhogy nem is veszítek a honnmaradással. Ismét fűtünk. Az íróasztalnál ülve a fűtetlen szobában meggémbe-redik az ember ujjja,

Az utóbbi napokban Bánffy Miklós és Teleki Pál grófok⁴⁸ személyében kedves vendégeink voltak, akikkel több kedélyes, fesztelen estét töltöttem. Az intézet eddigi munkássága s az eredmények láthatólag meglepték őket.

Az intézet jelene és jövője teljesen leköti lelkemet. Úgy érzem, erőim javát egy időre még neki kell szentelnem. Megtartom a vezetést: hogyha én vettem, legalább majd én is arassak. Már nézegetek telek után, hová majd az intézet házát békében építhetjük.

Nem érdektelen a magyar és német nyelven nyomtatott meghívó szövegét ide beiktatni:

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatója tisztelettel meghívja ... urat ... a május hó 5-én d. u. 6 órakor tartandó előadásra.

1. Dr. Glück Henrik, a bécsi egyetem művészettörténeti tanszékének asszisztense: Török művészet.

2. Dr. Hekler Antal igazgató: Isteneszmény és portré a görög művészetben.

Rue Bayram, 23.

A levélhez mellékelte két újságkivágás német és francia nyelven ad hírt a május 5-én tartandó ülésről, majd rövid ismertetést közöl az intézetről:

Das Hauptziel dieses unter dem Protektorat des Erzherzogs Joseph Franz stehenden staatlichen Institut besteht in der Pflege der geschichtlichen und sprachlichen Beziehungen Ungarns zur Türkei. Es hat seine hiesige Tätigkeit von Februar an begonnen. Jährlich werden mehrere Stipendianten an ihm tätig sein. Mit dem deutschen und dem österreichischen Institut in Athen steht es in Wechselbeziehungen.

---

igazgatója volt.

⁴⁸ Teleki Pál (1879–1941) és Bánffy Miklós (1873–1950), a Turáni Társaság elnöke és tagja, illetve a Magyar Keleti Kultúrközpont alelnökei 1916 áprilisában jártak Konstantinápolyban és Szófiában, hogy diplomáciai tárgyalásokon vegyenek részt a szövetséges államok, az Oszmán Birodalom és a Bolgár Királyság képviselőivel.

Konstantinápoly, 1917. V. 7.

Május 5-i előadásunk intézeti életünkben az első nagy és döntő csatanyerést jelentette. A szalont teljesen kiürítve a Pera Palace-ból kapott széksorokkal s a Lazaristáktól kölcsönzött vetítőgéppel előadóteremmé alakítottuk át, mely ülve 32 embert fogadhatott be. Állva a folyosóra is átterjedve még vagy 15 embert helyezhettünk el. Kb. 40 meghívót küldtem szét. A hírlapi közlés nyomán idegenek (főleg németek) tömegesen megrohantak levéllileg meghívókért, de a kérések legnagyobb részét, tekintettel a szűk helyre, kénytelen voltam elutasítani.

Az előadásra fényes közönség gyűlt egybe, mely a termet s a folyosót zsúfolásig megtöltötte. Megjelent az egész osztrák–magyar követség gr. Trautmannsdorf⁴⁹ ügyvivő vezetésével; von Lossow⁵⁰ követségi tanácsos a német nagykövetség képviseletében, lovag Zambauer⁵¹ alezredes a katonai parancsnokság részéről; Herzfeld⁵² osztrák–magyar főkonzul; Carl Humann, a „Goeben” parancsnoka; Halil Edhem Bey,⁵³ az Ottomán Múzeum igazgatója; Macridi Bey,⁵⁴ a múzeum őre; Prof. Wahid Bey,⁵⁵ Djelal Essad⁵⁶ műtörténeti kutató; az itteni német egyetemi tanárok teljes számában és Prof. F. Sarre⁵⁷ Berlinből; továbbá az itteni német és magyar kolónia összes vezető személyiségei. Bevezetésül üdvözöltem a megjelenteket, s röviden vázoltam az intézet célját és törekvéseit. Az előadások fényesen sikerültek. Mindenki elámult, hogy fiatal intézetünkben ily magas színvonalú előadásokat hall. Halil Bey volt az első, aki gratulálólólag megszorította kezemet, s ma kijelentette meggyőződését, hogy vezetésemmel intézetünk bizton szép eredményeket fog elérni. Az előadáson nyert kedvező impressziók hatása alatt ma már megnyíltak előttem a múzeum hét lakattal zárt raktárai, melyek anyagának átkutatására és feldolgozására Halil fölkért. Ez több mint amennyit halandó álmodhatott, különösen, ha meggondoljuk, hogy Halil mily tartózkodó, s hogy eddig még egyetlen külföldi intézet előadásán sem jelent meg. Győztesnek érzem magam, s velem együtt az intézet ügye is győzött. Intézetünk tekintélye és jó hírve immár szilárd alapokon nyugszik. Vitorlánkat kedvező szelek dagasztják. Bizakodva röpül kis hajónk előre. A kormányt szilárdan tartom – és nem adom ki a kezemből.

⁴⁹ Karl von Trauttmansdorff-Weinsberg (1872–1951), a konstantinápolyi osztrák–magyar nagykövetség első tanácsosa.

⁵⁰ Otto Hermann von Lossow (1868–1938), a német hadsereg vezérőrnagya, a helyi képviselet teljes körű katonai megbízottja.

⁵¹ Eduard Zambaur (1866–1947), a német hadsereg ezredese.

⁵² Maximilian von Herzfeld (1864–1932), konstantinápolyi osztrák–magyar főkonzul.

⁵³ Halil Edhem Eldem (1861–1938) régész, művészettörténész.

⁵⁴ Theodor Makridi (1872–1940), az Isztambuli Régészeti Múzeum őre.

⁵⁵ Mehmed Wahid (1873–1931), művészettörténész, az Isztambuli Egyetem professzora.

⁵⁶ Celâl Esat Arseven (1875–1971), képzőművész, művészettörténész.

⁵⁷ Friedrich Sarre (1865–1945), német művészettörténész, klasszika archeológus, orientalista, a berlini Kaiser-Friedrich-Museum Iszlám Művészeti Osztályának első vezetője.

Az ásatások ügyében is már teljes sikerrel csaknem befejeztem az előzetes tárgyalásokat. A háború érjen csak véget: rögtön munkába állhatunk.

Nagy eredményeink legjobb fokmérői, hogy bizonyos német körök már irigykedve néznek ránk.

Amire vállalkoztam, becsülettel elvégeztem... Sok időmet és erőmet áldoztam rá, amit mind saját munkámtól loptam el.

Az utolsó itteni napok sok lótás-futással telnek. Az útlevelemet kell rendbe hozni és se vége, se hossza a köteles búcsúlátogatásoknak.

Félévi jelentéseinket most állítjuk össze. Minden cifraság nélkül csak tényeket, eredményeket fogok felsorolni. Ezek teygenek tanúságot róla, hogy megmérítettünk és súlyosnak találtattunk.

Következő V. 10-én kelt levelében arról ad hírt, hogy eredeti tervétől eltérően csak egy héttel később, május 19-én indulhat útnak Budapestre.

Konstantinápoly, 1917. V. 10.

Elhiheted, hogy nehezen szántam rá magamat erre a halasztásra, de a körülmények parancsoló kényszerének engednem kellett. 1. A török hatóságok kényelmessége következtében okmányaimat az elutazáshoz nem lehetett idejében beszerezni. 2. A közoktatásügyi minisztertől üzenet érkezett, hogy az intézet ügyében végre nyilatkozni kíván előttem, de csak a jövő héten fogadhat. 3. Halil Bey a múzeum raktárában valami munkára kért föl, amit nem akartam elhárítani vagy elhalasztani.

– Mellékelek 2 érdekes fölvételt, melyeket Antigone szigetén május 6-i kirándulásunk alkalmával készítettem. Az egyik hőseit az öreg, derék, Pater Kajdy⁵⁸ kivételével ismered; a másik Maróti szobrászt⁵⁹ és Kóst mint vándor kintornásokat mutatja be. Kirándulásunk fénypontja a vitorlás csónakon való átkelés volt: Chalkibe és vissza, háborgó tengeren, szilajon tajtékzó hullámokon hánykolódva. Csuromvíz értünk partot, de feledhetetlen élvezet volt.

Ebben a levélben küldi meg az Osman. Lloyd egy példányát is, a május 5-i előadásról szóló jelentéssel.

Konstantinápoly, 1917. XI. 1.

A halottak ünnepére Napisten újra lefátyolozta magát. Többnapos borulat után ma langyos őszi verőfény pompázott az utcákon. A keresztény Pera ünnepelt. A fő útvonalakon nagy sokaság tolongott. Kifelé tartott mindenki a Feri-keny-i temetőbe. A kora

⁵⁸ Kajdi János (?–1925) az osztrák lazaristák Szent György Kollégiumának igazgatója volt 1901-től haláláig.

⁵⁹ Maróti Géza (1875–1941), szobrász. Itteni tartózkodásáról: *Maróti Géza emlékiratai*. Budapest, 2002. 93–98.

délutáni órákban mi is kizárándokoltunk testületileg a mi halottunkhoz.⁶⁰

Ott nyugszik szegény R. a halottasház tőszomszédságában egy nagy közös sírban más öt Konstantinápolyban elhunyt paptársával együtt. Megindult érzéssel helyeztük el porladó barátunk sírjára krizantémcsokrainkat. Ő az első magyar, aki ide tért meg örök pihenőre. Pedig ugyancsak van itt kóstoló minden nemzetségből. A legtöbb az olasz, ami a temető jellegén is megérzik. Az egész összbenyomása derűs, barátságos. A részletekben sok az ízléstelenség, a banalitás. Alig egy-két síremlék mond a szemnek valami újat. Különösen a mostani időkben érdekes látnivalója a temetőnek, azoknak a francia katonáknak és tiszteknek a sírsorozata, akik az 1855-i keleti háborúban itt pusztultak el. Az egész kis elnémult csapat magával hozta hazája komoly és nemes ízlését.

Hazafelé jövet a csend világából – azok közül, akik számára ez a tarka, zajos világ megszűnt érdekes lenni – fellobogózott villanyosok száguldtak el mellettünk, s az ablakok alatt friss zászlóerdőt lengetett a szél. Új győzelem mámorea tölti be a lelkeket. Hindenburg sürgönyt küldött: újabb 60 000 fogoly és több száz ágyú!⁶¹ Éppen ma reggel nézegettem soká ennek az emberóriásnak a fényképét, s kerestem, hová rajzolta be a természet a mélyben égő genialitást? Ezek a vonások nem mutatnak lángelmére: végtelen józanság, nyugalom, öntudat és erő ömlik el rajtuk. S ezek tán biztosabb bázisai egy nagy hadvezéri természetnek, mint az erupcióra hajló lángelme. Hindenburg úgy dolgozik, mint egy matematikus. Számításai olyanok, hogy velük sohasem kísérti a sorsot. Napóleon⁶² sokszor bizony merész játékoshoz volt hasonlatos. Hindenburgból a fékezhetetlen belső nagyságnak ez az árnyéka hiányzik. Ez magyarázza, hogy sikerei állandóak.

Az olaszföldi győzelmek jelentőségét én roppant nagyra tartom, mert jól ösmerem az olasz nép állandóan végletekre hajló lélekalkatát. A kis győzelmek extatikus, lármás ünneplése, ez az ő elemük, erre telik szusszal, de a nagy vereségek néma, megadó elviselésére ez a nép nem képes. S ha majd elkeseredésük kitör, ebből a vulkánból, mely a vezetőket kíméletlenül el fogja temetni, végül is a béke első nemtője fog kiröppenni. Ezt szentül hiszem.

De elég a háborús politikából! Szomorodva olvasom, hogy otthon megint a régi magyar átok, a pártosság dühöng. Ezek az urak jobban gyűlölnek egymást, mint szeretik hazájukat. A mi földünk csodás gazdagságban termi a tehetségeket, de ezek legtöbbször kicsinyes harcokban, személyes tusakodásokban őrlődik meg. Áll ez mindennütt: a parlamentben éppúgy, mint a hivatalokban.

– Tegnap tartottuk harmadik ülésünket több egyetemi tanár és Halyl Edhem Bey részvételével, melyen én olvastam fel a páncélos szobrokról szóló tanulmányom két fejezetét.⁶³ A második fejezet is elkészült. Pár nap alatt legépelem, s útnak indítom Bécsbe. Igen érdekes új eredményekről számolhattam be. Sajnos igazán hozzáértő

⁶⁰ Ralbovsky Péterhez.

⁶¹ „Paul von Hindenburg (1847-1934) sürgönye” minden bizonnyal a caporettoi áttörésről számolt be.

⁶² I. Napóleon francia császár (1769-1821).

⁶³ Hekler október 31-én tartotta meg *Páncélos szobrok az ókorban* című előadását.

archaeológus a hallgatóság soraiban nem volt. Edhem és Unger azok volnának, de ismeretük ily részletkérdéseknél teljesen csődöt mond.

Törökül szorgalmasan tanulok. Már az írás is megyen.

Konstantinápoly, 1917. nov. 25.

Tegnap megint szerencsés, jó nap virradt rám és az intézetre.

Reggelinél három levél várt. Az egyik az osztrák intézet gratulációja kiadványainkhoz, „melyek tartalmilag és formailag a legmagasabb igényeket is kielégítik.” Arról is értesített Zingerle,⁶⁴ hogy tanulmányom második részét megkapták, mely az elsővel együtt „einen besonders Schmuck unseres Bandes bilden wird”.⁶⁵

A második levelet Halil írta. Közölte benne, hogy az Ev-kaf minisztériumban⁶⁶ Luttor és Kós részére kieszközölte, hogy a Pantokrator templomban⁶⁷ szabadon kutathatnak és fölmérhetnek.

A harmadik levél a követségről jött. Keresztülvitték, hogy könyveinket ládában a futárral küldheti Hiersemann.⁶⁸ Valóságos megváltás ez az újítás nekünk. Könyvtárunk így majd hamarosan nekilendül és megterebélyesedik. Csak az ad gondot, hova és hogyan helyezzem el.

Délután a már jelzett tea fényes sikere koronázta be a napot. Körülbelül 55-60 embert fogadtunk szalonjainkban. A dolgozószoba is szalonná alakult, s az átjáróban hatalmas asztalon pompázott a gazdag buffet, mely a kisasszony sütő művészetének remekeivel csalogatta és kötötte le az érkezőket. A sütemények az urakat és hölgyeket valósággal extázisba hozták. A kiszolgálást a Pera Palace egy igen ügyes pincére látta el. Tini a garderobot kezelte, Gyuszi a kaput nyitotta.⁶⁹

Pontban 5 órakor szólalt meg először a csengő: Széchenyi pasa a lányával⁷⁰ nyitotta meg a sort. Azután gyors egymásutánban jöttek a többiek: Szilassy Géza nagykövet,⁷¹ Parucci grófné, Parcher Félix⁷² követségi tanácsos és felesége, Herzfeld főkonzul a feleségével, Pománkovszky őexcellenciája⁷³ (osztrák-magyar katonai főparancsnok),

⁶⁴ Josef Zingerle (1868-1947), osztrák klasszika archeológus, a bécsi Osztrák Régészeti Intézet alelnöke.

⁶⁵ „[a tanulmány] kötetünk egy rendkívüli díszét fogja képezni.” A szóban forgó tanulmány: *Beiträge zur Geschichte der antiken Panzerstatuen. Jahreshfte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 19/20, 1919. 190-241.

⁶⁶ Evkafı Hümayun Nezâreti. A vakuf kezelését, igazgatását ellátó minisztérium.

⁶⁷ A 12. század első felében épült templom és kolostor, amely 1453 óta mecsetként szolgál (Zeyrek Molla dzsámi).

⁶⁸ Karl Wilhelm Hiersemann (1854-1928), német könyvkereskedő, kiadó. Hekler az Intézet könyvtári beszerzéseit túlnyomórészt Hiersemann kereskedésén keresztül intézte.

⁶⁹ Lukics Krisztina és (valószínűleg) Mészáros Gyula.

⁷⁰ Széchenyi Ödön (1839-1922) és lánya, Ilona (1888-1951).

⁷¹ Valójában Szilassy Gyula (1870-?), az Osztrák-Magyar Monarchia (már leköszönt) athéni nagykövete.

⁷² Parcher Félix (1876-1933), az Osztrák-Magyar Monarchia konstantinápolyi konzulátusának tolmácsa.

⁷³ József Pomiankowski (1866-1929), az Osztrák-Magyar Hadsereg altábornagya.

Zambauer alezredes a feleségével, Hofrat Forchheimer⁷⁴ a feleségével, Mordtmann a feleségével, Prof. Lehmann-Haupt a feleségével, Prof. Jacobi,⁷⁵ Mészárosék, Christék,⁷⁶ Illések⁷⁷ – de ki győzné valamennyit elsorolni? Pohl konzul⁷⁸ is kimaradt bájos kis feleségével a felsorolásomból. Hauer vicekonzult,⁷⁹ Bálintot,⁸⁰ Faragót,⁸¹ Lukácsot⁸² se említettem.

A tegnapi nap megint bizonyosságát adta, hogy intézetünket mindenfelé becsülik és szeretik. Jó alapokon állunk. Ez elég eredmény 8 hónapra. Mindenki alig várja a következő előadást, melyre holnap küldöm szét a meghívókat, s mely december 8-án lesz.⁸³

Addig is még gazdag munkaprogram áll előttünk. Szerdán, 21-én Mordtmann előadása következik.⁸⁴ A következő hétre pedig Armeniac Beyt fogom megnyerni, hogy a perzsa-iszlám miniatúrafestészet történetéről beszéljen, mely területnek ő egyik legkiválóbb ismerője.⁸⁵ Holnap délután megyek hozzá teára.

Broussába⁸⁶ is át kellett volna rándulnunk még, de az engedélyek késnek, így hát alighanem tavaszra marad a terv megvalósítása.

Komolyan foglalkozom a gondolattal, hogy nyárra megfelelőbb hajlékot keresek az intézetnek, nagyobb előadóteremmel és megfelelőbb könyvtárhelyiséggel, annyival is inkább, mert Hoylandné⁸⁷ azt állítja, hogy a szerződésnek az a roppant tágasan fogalmazott pontja, amely bérletünknek a jövő évre való meghosszabbítását is biztosítja, tudtán kívül került a szerződésbe. M-t⁸⁸ és az ügyvédjét okolja. Nekünk vég-eredményben jogunk van tovább is itt lakni, de ha találok megfelelő házat, szívesen költözöm.

Esős időszak után most ismét napfényben pompázik a város, de hűvös van. Megkezdtük a fűtést.

Február-márciusra a Dürerbund⁸⁹ kért fel előadás tartására. Ugyanekkor a művészet-

⁷⁴ Philipp Forchheimer (1852-1933), osztrák mérnök, az Isztambuli Egyetem professzora.

⁷⁵ Günther Jacobi (1881-1969), német teológus, filozófus, az Isztambuli Egyetem professzora.

⁷⁶ Kriszt Béla (?-?), a Keleti Vasút Társaság (Compagnie d'exploitation des chemins de fer orientaux) főmérnöke, a Konstantinápolyi Magyar Egylet későbbi elnöke.

⁷⁷ Illés Zsigmond (?-?), kereskedelmi attasé, a Konstantinápolyi Magyar Egylet elnöke.

⁷⁸ Viktor Pohl (?-?), az Osztrák-Magyar Monarchia konstantinápolyi konzulhelyettese.

⁷⁹ Ernst Hauer (?-?), az Osztrák-Magyar Monarchia konstantinápolyi konzulátusának munkatársa.

⁸⁰ Valószínűleg Bálint Imre (?-?), török ipariskolai felügyelő.

⁸¹ Faragó Ödön (1869-1935) iparművészt a Kereskedelemügyi Minisztérium küldte Konstantinápolyba, hogy szakértelmével segítse egy ottani iparművészeti múzeum felállítását.

⁸² Lukács Jenő (?-?), ipariskolai igazgató Konstantinápolyban.

⁸³ December 8-án Kós Károly tartott előadást *Sztambul: építészettörténeti és városépítészeti vázlat* címmel.

⁸⁴ Elírás. Mordtmann november 28-án tartotta meg *Az ún. Iréne-torony* című előadását.

⁸⁵ Arménag Sakisian (1875-1949) *Az iszlám-perzsa miniatúrfestészet* című előadására december 12-én került sor.

⁸⁶ Bursa.

⁸⁷ Lyvia Hoyland (?-?), az Intézetnek szolgáló épület tulajdonosa, bérbeadója.

⁸⁸ Mészáros Gyula.

⁸⁹ Az 1902 és 1935 között működő német kulturális társaság.

történet tanárának, Wahid Beynek felszólítására az egyetemen is kell tartanom tolmács segítségével egy előadás-sorozatot. Egy másodikat kizárólag török nők részére.

Sokat és lázasan dolgozom. Sok mindenféle van a kohóban: többek között egy érdekes dolgozat a hellenisztikus kultúra főbb irányairól az irodalomban és művészetben. A Budapesti Szemle januári füzetébe szántam. Német változata pedig a Neue Jahrbücher-ben fog megjelenni.⁹⁰

Éjjelenként a görög tragikusokat olvasgatom. Euripides⁹¹ a nagyok legnagyobbja volt. A saját életét, a saját lelkét nem tudja elválasztani tragédiáitól. A sorok, melyeken át az ő keserű lelkének füstje gomolyog fel és tűzesője sziporkázik, az egyéniségnek első megnyilatkozásai a világirodalomban örökérvényű formákban.

XI. 26. éjjel

Kiadványainkból eddig az itteni könyvkereskedőknél 75 példány kelt el! Ez eredmény! Alig 3 hét alatt!

Majd elfelejtettem megírni, hogy ma délután Armeniac Beynél fölséges órákat éltem át. Gyönyörű eredeti perzsa és török miniatúrjai vannak, melyeket sorban kézben tartva lelkem megtelt csodás impressziókkal. Ennek a művészetnek a nagyságáról és jelentőségéről európai embereknek alig van fogalmuk. A színeknek olyan pompája, a vonalvezetésnek olyan biztonsága, a dekoratív érzéknek olyan fensőbbeséges egységbe forrasztó ereje, a fantáziának olyan meleg üdesége és gazdagsága, aminőre más művészet körében nem tudok példát. A beható szemlélet révén ma igen sok új ösztönt kaptam. Intézetünk munkaprogramjában az indochinai, perzsa és török miniatúroknek igen nagy szerepet akarok juttatni. Meg kell nyitnunk ezt a világot a magyar közönség és a művészek előtt – és biztos vagyok benne, nagy lesz a megtermékenyítő ereje.

A karácsonyi ünnepekre hazatér Budapestre, s csak 1918. február végén érkezik vissza Konstantinápolyba.

Konstantinápoly, 1918. III. 1.

Gyönyörű tavaszidőben, délelőtt ½ 11-kor robotgunk be Konstantinápolyba. Gregersen⁹² és Zsigmondy kedves útítársaknak bizonyultak.

Itt mindent rendben találtam. Az első nap rendezkedéssel, számadásokkal telt el. Délután a poggyász kiváltással szórakoztam, ami simán ment, de alvásomat meglopta.

⁹⁰ Tudtommal egyik tanulmány sem jelent meg.

⁹¹ Euripidész (i. e. 480 körül – i. e. 406) görög tragédiaköltő.

⁹² Az oszmán állam a budapesti székhelyű Gregersen-céget bízta meg 1915-ben a konstantinápolyi kikötő korszerűsítésének kivitelezésével. A család egy férfitagja érkezhett ekkor a cég képviselőtében a városba.

Egyetlen kellemetlen hír, hogy itt újra nagy számmal szedi áldozatait a kiütéses tifusz. A konstantinápolyi tetűktől tehát ments meg Uram, minket!

Konstantinápoly, 1918. III. 4.

Dolgaink itt rendben mennek, csak a drágaság növekszik aggasztóan, s fenyegeti háztartásunkat katasztrofális összeomlással. Minden segítség kevésnek bizonyul. Nehéz dolog a háziasszonykodás. Nem irigylésre méltó a nők szerepe.

Előadásainkat szerdán már megkezdjük. Nyilvános előadásainkat az osztrák-magyar iskola nagytermében akarom megtartani. Ezzel megoldódik a helyszűke, és sok nehézséget elkerülünk.

A márványfej szerencsésen megérkezett.⁹³ Halil nagy örömmel és hálával fogadta. Ezt a kedvező hangulatot hamarosan ki akarom használni az intézet javára.

Konstantinápoly, 1918. III. 7.

Tegnap megint rendkívül érdekes előadásunk volt Turánról, melyet hosszas, eleven vita követett.⁹⁴ A jelenlévők mind elragadtatással gratuláltak a sikerült esthez. Jövő héten dr. Babinger beszél a konstantinápolyi magyar rovásírásemlékekről.⁹⁵ Azután Oroszlán lesz soron pannoniai köemlékekről.⁹⁶ 3 hét múlva Babinger fog vetítéssel előadni Sinan művészetéről.⁹⁷ Amint látod, programban nem szűkölködünk. Ma még ráadásul Wahid Bey is ígért előadást a Nagy Sándor szarkofágról.⁹⁸ Gyenge kis ügy lesz, de töröktől mindent el kell fogadni.

Konstantinápoly, 1918. III. 15.

Ma este ünnepség van a Magyar Egyesületben Luttor és Hegyei⁹⁹ közreműködésével.

⁹³ Az ún. Aelia Briséis szobor teste az Isztambuli Régészeti Múzeumban volt, míg a feje Zsolnay Adolf (eredetileg: Adolf Wix [1866–1932]), kavalai osztrák-magyar konzul gyűjteményében, amelyet nemrégiben helyezett letétbe a Szépművészeti Múzeumban. Hekler közvetítőként kijárta Zsolnaynál, hogy a tulajdonában lévő fejet (cseretárgyak ellenében) adja át az Isztambuli Régészeti Múzeumnak.

⁹⁴ 1918. március 6-án vitaestet rendeztek az Intézetben Teleki Pál és Cholnoky Jenő (1870–1950) *A Turán földrajzi fogalma* című cikkéről.

⁹⁵ Franz Babinger (1891–1967), német történész. 1918. március 13-án tartotta meg *A konstantinápolyi magyar rovásírás emlékei* című előadását.

⁹⁶ Oroszlán helyett végül Hekler tartott előadást egy héttel később, április 3-án *Pannónia kultúrája és művészete* címmel.

⁹⁷ Az előadás elmaradt.

⁹⁸ A Sidónból származó hellénisztikus szarkofág (i. e. 4. század).

⁹⁹ Hegyei Géza (1862–1926), Konstantinápolyban élő magyar zongorista.

tegnap este Forchheimeréknél volt előadást: egy osztrák mérnök beszélt az amerikai városépítésről. A kérdésnek csak technikai és adminisztratív oldalát világította meg.

Szerdán nálunk Babinger tartott előadást a konstantinápolyi magyar rovásírás-mélekekről, melyet érdekes vita követett. Lassanként annyian látogatják előadásainkat, hogy nem férünk el a kisszalomban.

Itt az utcákon farsangi felvonulások dühöngenek. Maskarás, tarka ruhás lánycsoportok járnak be táncolva, verkliszóval a várost. Egyik csapat a másikat követi. Az embernek nincs 10 perc nyugta tőlük. Már reggel 7 órakor kezdődik, s 1/2 1-kor éjjel még ropják a táncot és hajtják a kintornát, melyet egy félállat ember a hátán cipel. Nem tudom, a dionysosi thiasosok¹⁰⁰ is ilyenek voltak-e, s Perikles¹⁰¹ mit szólna, ha látná, hogy a 20. századi csöcselék görögök ilyen silány mulatságokban lelik kedvüket?

Konstantinápoly, 1918. III. 21.

Az ugyancsak megnyúlt, kellemetlen télidő után végre két napja, diadalmas tavaszi erőben sugározza be az eget és a földet a Napisten. Az ember kedve is földerül. A sugártalan, lomha és hideg szürkeséget sehogy se szeretem.

Holnaptól kezdve újra kezdem a török leckéket. Szeretném május közepéig a hamalnyelvet elsajátítani. Most több időt fogok szentelni a nyelvtanulásra, mint az ősszel.

A drágaság csak nem akar szünni. Az árak még mindig emelkednek. A hús okája 180 piaszter (1¼ kiló: 54 korona). Érdekes Dsavid Bey¹⁰² pénzügyminiszter megállapítása, aki f. évi február 21-én tartott parlamenti beszédében kifejtette, hogy Konstantinápolyban az árak átlagos háborús drágulása 1004%! Más helyeken 3005%-ot is elért. Hát nem boldog ország ez!? Ugye nép, mely így tud drágítani; van abban élni hit, jog és erő?! A mi zsidó nagyjaink hátulgombolós tacskók ezekhez képest. Ide kell őket állami szubvencióval küldeni tanulmányútra. Akár itt is maradhatnak. Eddig még úgyse boldog a magyar!

Az élelmiszerek megérkeztek, de még nem kaptuk meg őket. A követség jár utánuk – jawash (lassan)!

– Oroszlán 26-án indul Pestre. Május 20-ig adtam neki doktorátusa letétele céljából szabadságot. Ez az utolsó terminus, mert a május 25-i balkánvonattal magam indulok hazafelé.

A tífusz esetek száma bevallottan szaporodik. Tegnapelőtt még csak 24 megbetegedést jelentettek a városban, tegnap 26-ot, ma már 32 újabb esetről számolnak be. Ki tudja, mennyit hallgatnak el, s mennyiről nem tudnak! Nagy óvatosságra van tehát szükség.

¹⁰⁰ Dionysos kísérei.

¹⁰¹ Periklés (i. e. 495 k. – i. e. 425), görög politikus, hadvezér.

¹⁰² Mehmed Cavid (1875–1926) 1917 februárja és 1918 októbere között volt pénzügyminiszter.

Konstantinápoly, 1918. III. 24. éjjel

Most jövök a magyar honvédszenekar első gálahangversenyéről, mely 1/2 1-ig tartott – és óriási sikerrel járt. A nagyszerűen összeválogatott, gazdag műsort, melyet a ráadások egész sora tarkított, pompásan játszották. Förlümláltak az itt járt Deutschmeistereket.¹⁰³ A közönség méltó volt az esemény jelentőségéhez, mikor az önálló magyar hadsereg előhírnöke először jelenik meg a külföldön. Ott volt a II. török trónörökös¹⁰⁴ (nagy zenebarát), Enver pasa¹⁰⁵ hadügyminiszter, a német és az osztrák-magyar nagykövetség az itteni társaság színe-java. Ma délután a szultán¹⁰⁶ előtt játszottak, s hullottak az érdemrendek.

Bulgáriai szereplésük is diadalút volt. Március 15-én Ferdinánd cár¹⁰⁷ gyűjtő beszédet intézett hozzájuk, s eljátszatta a himnuszt.

Most pár napig, míg a honvédek itt vannak, fényes, lelkes esték zárják le a verőfényes, de aggodalmas napokat. Aggodalmakról beszélek, mert a kiütéses tifusz réme üli meg a lelkeket, mely szörnyű mértékben szedi áldozatait. Napi 250 új megbetegedésről beszélnek. Ma szállították kórházba Nigar hanumot,¹⁰⁸ akinek szalonjában megfordultam, s aki kiváló költőnő. Tegnap óta Mészáros is magas lázban fekszik. Még nem tudni, mivé fejlődik!

Félünk és vigyázunk. De minden óvatosság sem mentesít egy esetleges tetűtől, melyet lépten-nyomon fölszedhetünk. S ilyenkor csak az a kérdés, fertőzött-e a kelletlen vendég vagy sem. Isten kezében vagyunk!

Oroszlán holnapután utazik Pestre. Boldog fiú! Otthon tölti a húsvéti ünnepeket.

III. 25.

Ma kaptuk délben a hírt, hogy a németek már Páris erődeit lövik. Csodálatos teljesítményeik tán hamarosan megérlelik a békét. 120 km-re vivő ágyúkról a franciák és angolok nem is álmodtak. Ez a legújabb meglepetés!

Konstantinápoly, 1918. III. 29.

56 órája szakadatlanul ömlik a hideg, havas eső. Még az ablakon át kinézve is fázik az ember! A szobákba is beveszi magát a nyirkos hideg. Nem győzünk fűteni. Én most nappalra Oroszlán szobájába költöztem, mert az én szobámban a kályha eszeveszet-

¹⁰³ Azaz a 18. század derekától működő osztrák katonai zenekart, a Hoch- und Deutschmeistert.

¹⁰⁴ A dinasztia második legidősebb férfitagja, a későbbi II. Abdul-Medzsid (1868–1944) kalifa.

¹⁰⁵ İsmail Enver (1881–1922) a Talat-kormány hadügyminisztere.

¹⁰⁶ V. Mehmed (1844–1918) szultán.

¹⁰⁷ I. Ferdinánd (1861–1948) bolgár cár.

¹⁰⁸ Nigar Hanım (1856–1918) költőnő a tifusz áldozata lett.

ten füstöl. Remélve, hogy a tél e ráadása nem tart soká, nem akarok kályhást hívatni, aki csak pénzt szed el, de a kályhákat elvileg csak elrontja.

Pár nappal ezelőtt a bazárban szerencsés véletlen következtében olcsón vásároltam egy 1800 körüli, jó karban lévő, egykorú kötésű koránt, mely mint a keleti könyvdíszítő művészet tipikus és jó képviselője, azt hiszem, egész életemen át kedves emlék gyanánt fog kísérni. Az utolsó lapon kerek foglatban az író jelzése: Ahmad Hilmi, Hadzsim Mehmet fia, az egyiptomi Ibrahim tanítványa, készítette 1229-ben (cca 1809).

Szorgalmasan tanulok törökül. Napi élményeimet már rendszeren törökül mesélem el a mesteremnek. Az olvasás és írás is megyen.

Az élelmiszereket, hála a nagykövetség fáradozásának, tegnapelőtt megkaptuk! Azóta élvezzük a tésztákat.

A könyvszállítmányok is pontosan jönnek a futárral. Alig győzzük elhelyezni őket.

Húsvét után szerdán ismét tartunk előadást. Oroszlán disszertációjának főbb eredményeit fogom ismertetni, s e kapcsolatban áttekintést adok a pannoniai római kultúra és művészet főbb irányairól.¹⁰⁹

Kedden Hamdy-Edhem Beynél (a Múzeum igazgatója) voltam délutáni teán. Felesége igen bájos asszony, aki európai fesztelenséggel társalgott vendégeivel.

Mészáros, úgy hallom, két nap óta lázmentes. Így hát nincs veszély. Csak gyomorrontás volt.

Az idő lassan, de mégiscsak halad. Hétfőn már áprilisba lépünk, s ha az is letelik, akkor kezdem számolgatni a napokat! Addig bevajom magam a munkába. Szeretném a Zsolnay-gyűjtemény feldolgozását legalább nyers formában készen magammal vinni.¹¹⁰ A közeli napokban az áprilisi tanácsülésen felolvasandó jelentésemet is megírom. Az intézet jövő programját széles alapokon akarom kifejteni benne.

A német győzelmi híreket mi is határtalan örömmel olvastuk, és feszült figyelemmel lessük a további fejleményeket, melyek tán mégis megérlelik a békét. Ilyen világ-raszoló jelentőségű események közepette nagyon nélkülözi az ember a jó újságokat, mert az Osman. Lloyd bizony szegényes táplálék. Alig nyújt valamit.

Konstantinápoly, 1918. IV. 5.

A lassú ügykezelés a minisztériumban intézeti életünket is megbénítja. Pénzkészletünk már másodszer teljesen kifogyott. Ha rövidesen nem jön segítség, éhen pusztulunk, vagy hitelből élünk! Előadásomat szerdán megtartottam: Magyarország római kori műveltségéről és művészetéről.¹¹¹ Úgy mondják, nagyon érdekes és szép volt... Tegnap este Forchheimeréknél volt teás előadás a török új házassági törvényről, mely a vallási

¹⁰⁹ Ld. a 96. jegyzetet.

¹¹⁰ Ld. a 93. jegyzetet. A letétből kiállítást rendeztek a Szépművészeti Múzeumban. Hekler részt vett a kiállítás-vezető összeállításában, de tervezte a tudományos katalógus megírását is.

¹¹¹ Ld. a 96. jegyzetet.

tradíció a modern élet követelményeinek megfelelő nagy részt ütött. Persze a rés nem elég tágas, s a modern élet jórésze kinn szorul. Az intézkedések egy része fonák és mosolyt fakasztó.

A kiütéses tífusz még egyre dühöng. Óriási a napi megbetegedések száma. Nigar hanumot, a jeles költőnőt, kinek megbetegedéséről írtam, 3 nap előtt eltemettük.¹¹²

Most írom jelentésemet az intézet II. és III. félévi működéséről, s egyben egész jövő programját kifejtem. Állítólag április végén vagy május elején lesz tanácsülés.

Konstantinápoly, 1918. IV. 11.

Két napi nehéz munka után kissé elcsigázva ülök le levelet írni. Két napon át az íróasztal és kölcsönírógép mellett ülve aktákat, jelentéseket gyártottam. Megírtam a nagy jelentést a tanácsülés számára s egyet a főhercegnek. Ez utóbbi mellé – merészet gondolva – magánlevelet is írtam, melyben gyengéden figyelmeztettem Őfelségét, hogy a Konstantinápolyba készülő királyunk érdeklődésének intézetünk jövője szempontjából végtelen nagy értéke és jelentősége volna. Reagál-e rá, nem tudom.

A király május elejére tervezett látogatásáról már előző, IV. 8-án kelt levelében is megemlékezik, s reményét fejezi ki, hogy Őfelsége programjában az intézet méltó helyet fog kapni.

Konstantinápoly, 1918. IV. 15.

Itt csak nehezen akar nekimelegedni. A napnak csak a déli órákban van ereje. De akkor ki is használjuk: a teraszon nagy napfürdőzés járja. Az arcom már kapja a nyári patinát.

Oroszlán távollétében igen sok a dolgom az intézet apró ügyeivel. A magam munkájához alig jutok. A múzeumban is ritkán fordulok meg – amit Halil ma a szememre is vetett, – mert villamoson kiütéses tífusz veszélye következtében nem lehet járni, gyalog pedig az út 45 percbe telik.

Wiegandhoz¹¹³ Sarre is megérkezett. Holnapután délután nálunk lesznek egy érdekesnek ígérkező megbeszélésen a török művészeti írott forrásairól, melyeket eddig a kutatás alig vett figyelembe. Különösen sokat várok Armenag Sakisian Bey hozzászólásától, aki ennek az anyagnak a legkiválóbb ismerője.

– A levél más helyén a Tátráról így ír:

A mi nagyszerű hegységünk, mely mint sörényes oroszlan néz szembe minden közel-

¹¹² Ld. a 108. jegyzetet.

¹¹³ Theodor Wiegand (1864–1936) számos görögországi és kis-ázsiai ásatás résztvevője, vezetője volt. 1912-ben bízták meg a Berlińi Állami Múzeumok (Staatliche Museen zu Berlin) Antik Gyűjteményének irányításával.

gő ellenséggel, a magyar ember számára ma már nemcsak poézis és szépség, hanem történelem. A vér, ami a bércek között omlott, a sziklákat még dacosabbakká, még keményebbé tette. A derék, öreg Tátra nem akarta, hogy istenáldotta napsütése idegeneket gyógyítson, hogy fenyeveink illatát más szívja.

Konstantinápoly, 1918. IV. 20.

Elfoglaltságom minden képzeletet felülmúl. Éjjel $\frac{3}{4}$ 2 van, s mostanig írtam az üléseinkről szóló jelentést, mely a Turánban¹¹⁴ fog megjelenni. 17-én nagyszerű előadó- és vitaesténk volt a török műtörténet írott forrásairól. Armenag Sakisian Bey Őexcelenciája vitte a szót, és pompás anyagot szolgáltatott. A jelenvoltak között voltak Prof. Sarre, Geheimrat Wiegand és Geheimrat Prof. Clemens¹¹⁵ (Bonn). Nagyszerű est volt! Tegnap Armenag és Clemens voltak itt vacsorán. Délután $\frac{1}{2}$ 5-től éjjel $\frac{1}{2}$ 2-ig tárgyaltunk.

Konstantinápoly, 1918. IV. 22.

Déli $\frac{1}{2}$ 1 felé jár az idő. Künt tombol a langyos tavaszi verőfény, és az ember szinte hallja az ujjongó rügyek pattanásait. Most jöttem Sztambulból, ahol napok óta járom a könyvkereskedőket, hogy a török történetírók egy teljes sorozatát megszerezsem az intézetnek. Fáradozásom már eddig is szép eredménnyel járt: a legfontosabbak már együtt vannak. Most még a magyar származású Ibrahim Mütefferika¹¹⁶ által alapított első török nyomda termékeit kellene megszerezni, de ez sok pénzbe kerül, s rendkívüli dotációt kíván.

Most jutott el ide a kormányválság híre. Buriánnal,¹¹⁷ úgy látszik, újra fölkel Tisza¹¹⁸ napja, aminek az ország örülhet. Hiába, ő a legnagyobb és legönzetlenebb magyar államférfi.

Nem jutunk itt a pénzünkhöz, pedig ugyancsak rosszul állunk. Adósságra élünk. A lapok szerint a pesti élelmiszerárak is szépecskén emelkednek. A hús majdnem konstantinápolyi áron kapható. Mikor lesz vége ennek a rettenetes világfelfordulásnak? S ki tudja, következményeinek terhe alatt meddig nyög majd az egész emberiség?

¹¹⁴ A Turáni Társaság (Magyar Ázsiai Társaság / Magyar Keleti Kultúrközpont) folyóirata, amely 1913-ban jelent meg először. Főszerkesztője Teleki Pál volt.

¹¹⁵ Elírás. A személy Paul Clemen (1866–1944), a bonni egyetem művészettörténész professzora.

¹¹⁶ Ibrahim Mütefferika (1670 után – 1745), az első nyomda felállítója az Oszmán Birodalomban (1727). Nyomdájá szultáni engedéllyel Konstantinápolyban működött.

¹¹⁷ Burián Istvánt (1851–1922) 1918 áprilisában nevezték ki az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminiszterévé. Burián a második Tisza-kormányban a király személye körüli miniszter volt; az általa közvetített információk nagyban meghatározták Tisza háborús politikáját.

¹¹⁸ Tisza István (1861–1918), korábbi miniszterelnök.

A háború esztelen elhúzása a fanatikusok önkínzását juttatja eszembe.

Szerdán délután 2 órakor megyek Beaeddin Sakin Beyhez,¹¹⁹ az újtörök párt titkárához, aki ma itt a legbefolyásosabb emberek egyike. Az intézet számára szeretnék egyet-mást elérni.

Konstantinápoly, 1918. V. 3.

Tegnap este a Dürerbundban tartottam vetítéses előadást: „Römische Kunst in Ungarn” címen. Elememben voltam. Szerdán nálunk volt érdekes előadás St. Artemios¹²⁰ konstantinápolyi kultuszáról. Dr. Maar berlini egyetemi m. tanár¹²¹ tartotta. Dr. Lehmann pedig egy Artemioszt ábrázoló reliefet mutatott be. Az ülés végén Wiegand kért szót és bejelentve Prof. Winnefeld¹²² hirtelen elhunytát, meleg szavakkal emlékezett meg érdemeiről. Záró szavai után: „Ehre seinem Andenken!”¹²³ a jelenlevők felállással hódoltak az elhunyt szellemének. Ezután én tolmácsoltam az intézet együtt érző részvétét. Mondhatom megható, emelkedetten ünnepi percek voltak.

Ma Wiegandnál ebédeltem Modában. Lehet, hogy június elején Pesten 1-2 napra vendégünk lesz. Büszke vagyok rá, hogy legnagyobb bizalmával tüntet ki. Ő mesélte azt is, hogy Halil neki intézetünket utánzandó mintakép gyanánt állította oda. Ez a közvetett elismerés nagyon jól esett.

Hétfőn kisebb társaság számára vezetést tartok a Múzeumban. Vasárnap délután pedig Armenag Bey kalauzolása mellett a régi serailt nézzük meg. Látod, elég tevékenyen élek, s minden erőmmel rajta vagyok, hogy a rám bízott intézet felvirágozzék. Fehér¹²⁴ a mai Balkánvonattal érkezett meg.

Konstantinápoly, 1918. V. 6.

Sietek tollat fogni, hogy ma délutáni impresszióimról frissen beszámoljak.

A nehezen hozzáférhető régi Serail kapui nyíltak meg előttünk, és betekinthe-tünk abba a világba, melyben a török szultánok a XVI-XVII. században éltek. A Serail alapítása a Konstantinápolyt elfoglaló II. Mohamedre¹²⁵ megyen vissza. Egyike a leghatalmasabb egyéniségeknek, akik a szultáni trónon ültek. Minden történetírónál

¹¹⁹ Bahaeddin Şakir (1874–1922), nacionalista politikus, az Ifjútörök mozgalom zászlóvivője.

¹²⁰ Flavius Artemius (?–362), keresztény mártír.

¹²¹ Elírás. A személy Paul Maas (1880–1964) német filológus, bizantinológus. Az I. világháború alatt Konstantinápolyba helyezték sanitécnek. Friedrich Lehmann-Haupttal közös előadását május 1-jén tartotta az Intézetben.

¹²² Hermann Winnefeld (1862–1918), német klasszika archeológus.

¹²³ „Tisztelet emlékének!”

¹²⁴ Fehér Géza (1890–1955), régész, az Intézet ösztöndíjasa.

¹²⁵ II. Mehmed (1432–1481) szultán.

megkapóbban tárja fel jellemét az a portrémedaillon, melyet az olasz Costanzo készített róla.¹²⁶ Van ebben az arcban valami a ragadozó elszánt vadságából és dacos kegyetlenségéből. Telve vannak a vonások az értelmiség és akarakterő villamos hálózattal. Ugyanaz az ember, aki világokat hódított, s az emberi életet semmibe se vette, akinek a halálontás gyönyörűség volt, ugyanez a félelmes óriás a művészetekért és irodalomért is rajongott. A vércsetekintet a fayance-ok égő tulipánjain és kéklőn ringó indáin is szívesen megpihent. S a húsos fül, melyet a hatalmas turbán elnyomott (l. a medaillont), a szavak zenéjét is élvezettel hallgatta. A másik, Bertoldo-féle medaillonon II. Mohamedet mint fáradt, kimerült öreget látjuk, kinek vonásaiból a kéjes bágyadság hamuja az akarakterő izzó vulkánját kioltotta.¹²⁷

Ez a szultán volt az, aki a régi Serail (Top kapi Serail) építését 1478-ban megkezdte. Azóta számos új épület járult az alapokhoz, s az eredeti képet sokszoros restauráció változtatta meg. A XVI. századból ma már aránylag kevés épület van meg – ezek a sajátos keleti, török stílus képviselői, – a legtöbb eltörökösödött európai stílusok (XIV-XV. Lajos)¹²⁸ képviselője.

Az egész Serail két, árkádoktól övezett, kertté alakított udvarból áll, melybe láthatólag önkényesen elszórva, s mégis egységes benyomással zárulva helyezkednek el a kisméretű, alacsony kioszkok és paloták. A kép mindenütt meleg, intim jellegű, tele van csodálatos részletekkel – s lépten-nyomon nyílik egy-egy kis rés, melyen át a tekintet kiröppen a kéklő, ragyogó tengerre.

Ha az ember ezt a fejedelmi lakot pl. a versailles-i palotával veti össze, két világnézet különbségét érzi. Ott a kifelé szóló reprezentatív monumentalitás, itt egy elzárt kis világ, melyben az uralkodó lelke kényelmesen megpihen. Ott az uralkodó lelke kiült úgyszólván a palota homlokzatára, itt háromszoros fallal elzárt rejtély maradt.

A Serail legszebb és legérdekesebb részei a XVI. századi Bagdad kioszk¹²⁹ – tisztára keleti építészeti gondolat, belsejében virágzó fayance-díszrel – és a hárem, melynek a fayance-ai a műfaj legökéletesebb emlékei. Kétségtelenül a fayance a síkdíszítésnek egyik leggazdagabb, legnemesebb formája, de viszont az is bizonyos, hogy ha a falakat egészen elborítja, a térhatásnak veszedelmes ellenségévé lesz. Ott, ahol térhatást akar a művész elérni, a teljes fayance-borítást kerülni kell. És e téren a törökök sokszor hibáztak. A háremhez csüngő aranylámpásokkal kísért, intim hatású kis udvar vezet, melynek virágzó sárga jázminrózsabokrok adnak friss színt és meleget. A lakosztályokba zegzugos lépcsők vezetnek. Gyönyörű az anyaszultán nő hálóterme terebélyes mennyezetes ágygal. Persze a hárem egykori képe erősen megváltozott. Valamikor az egész egy nagy fegyházhoz hasonlított berendezésében és beosztásában. A szobák három emeletre osztva mind egy folyosóra nyíltak, honnan az összes ajtókat egyetlen őr szemmel tarthatta. Ilyennek mutatja Melling metszete a háremet.¹³⁰ A nők itt

¹²⁶ Costanzo da Ferrara (1450-1524) 1481-ben készített medaillonja.

¹²⁷ Bertoldo di Giovanni (1420 után - 1491) 1480-ban készített medaillonja.

¹²⁸ Francia királyok: XIV. Lajos (1638-1715), XV. Lajos (1710-1774).

¹²⁹ Az épület valójában a 17. században épült.

¹³⁰ Hekler az Antoine Ignace Melling (1763-1831) rajza után készült metszetre utal, amelyet François

aranykalitkába zárt rabmadarak voltak. Nemcsak a szultánt szolgálták, de játékszeri voltak a rettenetes fekete eunuchoknak is, kiknek kegyét kellett keresniök. Egyetlen beségés elég volt: s a szépséges rabmadár nyaka köré hurkot kerítettek.

A Serailnak XVIII. századi részei kevésbé érdekesek. Csak azt mutatják, hogy a keleti ízlés túltömött gazdagságával megtűzdelve, miként nyomorodott el és veszítette el nemességét az egész Európát diadalmasan bejárt Louis XIV és Louis XV stílus, melyeknek különben legnagyobb szerep jutott abban, hogy a török nemzeti formakincs a XVIII. században teljesen háttérbe szorult. A nyugat itt megölte a keletet. De ezen a győzelmen nincs mit örülnünk. A művészi kultúra veszített ezzel a győzelemmel.

Nem folytatom a leírást. Úgyis alig foglalhatók írásba ezek a tarka impressziók.

Csak még pár külsőséget említek meg. Érkezésünkkor a főudvarmester fogadott, s egy ragyogó szalonban lakajok hagyományos szertartásos mozdulattal feketekávé szolgáltak fel. Aztán kb. 30 cm hosszú arany félholdas cigarettákat kínáltak. Ez volt a látogatás ünnepi nyitánya. Mi Armenag Beynek köszönjük, hogy bejutottunk a serailba, kinek a főudvarmester jó barátja.

Konstantinápoly, 1918. V. 12.

Az utolsó hetünk igen mozgalmas volt. Megjötték Karo és Knackfuss.¹³¹ 10-én Wieganddal együtt nálam vacsoráztak, s utána 9 órakor nagyszámú szakember és más meghívottak részvételével vetítéses előadást tartottam: Neue Beiträge zur römischen Ikonographie címen.¹³² 1/2 felé oszladozott csak a társaság. Sikerült, szép est volt. Az egyre népszerűbbé váló üléseinkről szóló jelentések a Turánban jelennek meg. Itt az ideje, hogy munkásságunkról végre otthon is tudomást szerezzenek. Egy nagy német napilapban Prof. Ulrichs fogja méltatni tevékenységünket.

A kormányválság megoldását intézetünk örömmel üdvözölheti. Telekiben biztos és erős támaszunk van. Sürgönyileg és levélben üdvözöltem.

Kós hét havi szabadságra Pestre ment. Megbízást kapott József főherceg görgényi vadászkastélyának megépítésére.¹³³ Fehér megérkezett, s már neki is gyürkőzött a munkának.

Elutazásom előtt közvetlen a konstantinápolyi királylátogatás is le fog zajlani.¹³⁴ 19-én érkezik, s 21-ig marad. Több irányban is tettem lépéseket, hogy az intézet méltó részt kapjon a fogadásoknál.

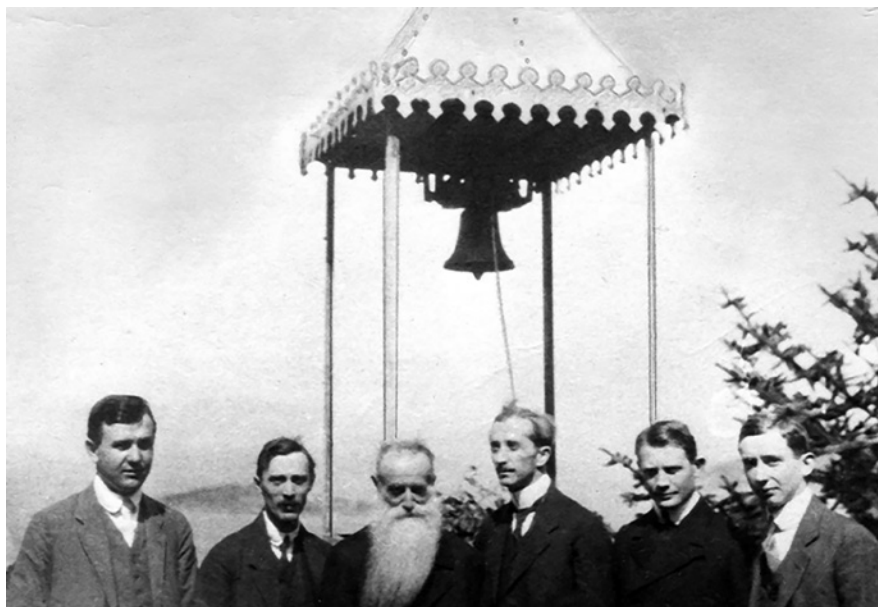
Denis Née (1732-1817) készített 1811-ben.

¹³¹ Hubert Knackfuß (1866-1948), német régész, építészettörténész.

¹³² Hekler május 9-én tartott *Újabb adatok a római császárkor ikonográfiájához* című előadását.

¹³³ Habsburg-Lotaringiai József Ágost főherceg (1872-1962) többször vadászott a görgényi havasokban; 1916-tól bérelte a görgényszentimrei területet. A kastély nem épült meg (valószínűleg a háborús összeomlás miatt).

¹³⁴ IV. Károly (1887-1922) király (illetve osztrák császárként I. Károly) és felesége, Zita (1892-1989) királyné valóban ezekben a napokban tettek látogatást az Oszmán Birodalom fővárosában.

1. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet kirándulásán, 1917. május 6.
Balról: Ralbovszky Péter, Kós Károly, Kajdy János, Hekler Antal, Luttor Ferenc, Oroszlán Zoltán

Konstantinápoly, 1918. V. 20.

A múlt hét csütörtökön Halilékhoz voltam hivatalos teára. Megismertem a feleségét és a leányát is. Szombaton Mordtmannéknál voltam velük együtt. Igen összebarátkoztunk, s megígértették velem, hogy jövő évi előadásainkra török hölgyeket is meghívok. Ugyane nap délután $\frac{1}{2}$ 5-kor volt az intézet első török előadása. Zsinka tartotta a török–magyar kapcsolatok török forrásairól.¹³⁵ Jól sikerült. Este $\frac{1}{2}$ 10-kor B-nál volt nagy táncos tea. 2 óra felé kerültem haza. Vidám, meleg hangulat uralkodott, melyet a pompás buffet csak fokozott.

A mai napot a királyi pár foglalta le. Reggel 9 órakor mise volt, délután pedig fogadás a nagykövetségen, amikor is abban a szerencsében részesültem, hogy úgy a királynak, mint a királynénak bemutatnak. Mindkettővel meglehetősen hosszan beszélgettem: a királynéval németül, a királlyal magyarul. Amint a király nevemet meghallotta, rögtön mosolyogva mondta, hogy már hallott az intézetről, s nagyon örül a magyarság e tudományos térfoglalásának. A király igen kedves, közvetlen modorban társalgott. Egészen emberi volt, s ezzel nyerte meg az emberek szívét.

Egész külön fejezetet kellene írnom a királynéről, akinek lányos, nőies szelídsege, nemes bája valósággal elbűvölt. Nem minden megindulás nélkül csókoltam meg az

¹³⁵ Zsinka Ferenc (1889–1930), történész, az Intézet ösztöndíjasa. *A török–magyar kapcsolatok török forrásairól* című előadására május 18-án került sor.

odanyújtott pici kezét. A király kemény, érces hangjával szemben a királyné hangja alig hallhatóan csilingel. Szeme, melyben benne ragyog a lélek költészete, elevenen ragyog. Gyönyörű volt, mint röppent föl ajkára a büszke anya boldog mosolya, mikor a konzul üdvözlőbeszédében a kis trónörökösről¹³⁶ emlékezett meg.

A király megnövesztette bajuszát. Arca így egyénibb, de tán kevésbé csinos, mint azelőtt volt. Mondhatom: ezt a fejedelmi párt mindenkinek meg kell szeretnie, aki egyszer eléjük járulhatott. Tetőtől talpig derék emberek! A szívükkel élnek.

Az egész fogadáson a magyarságnak kiváltságos szerep jutott. A király az üdvözlőbeszédre adott válaszában utolsó mondatát magyarul mondotta. Egészen jól beszéli nyelvünket, csak itt-ott üt át az idegenszerűség a kiejtésén, s hébe-korba csúszik be egy-egy szórendi hiba. Azt hiszem, mióta a Vegyes-házi királyok kihaltak, a magyar trónon még ilyen magyar fejedelem nem ült!

A kísérete is tisztára magyarokból állott. Vele jöttek: Hunyadi és Berchtold grófok,¹³⁷ a királyné oldalán pedig Esterházy gróftól¹³⁸ láttuk. Itt volt Buriánon kívül Zichy Aladár is,¹³⁹ akit szintén megismertem. A török főváros diadalkapuin is magyar fölírások hirdetik, hogy itt a magyar király. Jól esik ez az embernek. A misén a Gott erhalte után a Himnuszt játszották. Holnap este vége az ünnepnek. ½ 9-kor elutaznak, s az itt maradtok izgalommal lesik a rendjelesőt. Kire hull az áldás, ki marad ki? Én mosolyogva, érdektelenül nézem a tülekedést. Engem az ilyen alkalmi kitüntetés nem csábít. De elég a fogadásról. Szóval majd bővebben.

---

¹³⁶ Habsburg-Lotaringiai Ottó főherceg (1912–2011).

¹³⁷ Hunyady József (1873–1942), IV. Károly szárnysegédje, illetve Leopold von Berchtold (1863–1942), I. Károly második császári főudvarmestere és főtanácsadója.

¹³⁸ Esterházy Sándor (1868–1925), Zita császár- és királyné főudvarmestere.

¹³⁹ Zichy Aladár (1864–1937) volt ekkor a király személye körüli miniszter.